

Bevezetés

A múlt század első felétől kibontakozó történetírói szemléletnek¹ köszönhetően a személyes jellegű iratok kutatása – ennek rendjén a naplók is – a történetírás számára mindenekelőtt a perspektívaváltás lehetőségét jelentette. A magánjellegű források bár egyéni nézőpontból világítanak meg jelenségeket, történeteket, társadalmi folyamatokat, ezzel egyidőben egy adott közösségre jellemző gondolkodás, felfogás, azaz a *korszellem* is tükröződik bennük. Nemcsak az egyén portréja rajzolódik ki tehát, hanem egyszerre körvonalazódik egy személyes és egy kollektív valóság is.²

Dolgozatom ilyenszerű személyes valóságok egy-egy szeletének körvonalazására vállalkozik. Megírásának célja, hogy a naplóban leírtak elemzésén túl felhívja a figyelmet a személyes jellegű iratok fontosságára, hiszen ezek egyediségükből adódóan új perspektívából világíthatnak meg jelenségeket, magyaráznak folyamatokat. Emellett a napló képes a társadalom és az egyén által megszabott normákat és a szokásokat működésükben megmutatni. Tettenérhető az is, hogy az illemkönyvekben és egyéb forrásokban kodifikált előírásokat, tanácsokat mennyire alkalmazták a mindennapi életben, vagy az életvitel inkább „saját” logikát követett.

Munkámban három 19. századi szöveget vizsgálunk, amelyeket külön-külön és egymással összevetve elemzem. A források és a szerzők ismertetését, a három szöveg egymás mellé állításának indoklását az első fejezetben teszem meg. Kölcsey Antónia, Kornis Anna és Slachta Etelka naplóit a rész–egész, textus–kontextus viszonyát figyelembe véve elemzem: egy adott kérdéskört a naplókban vett példák alapján

¹ Gondolok itt elsősorban a francia Annales iskolára.

² Eredeti megfogalmazásban: „the construction of a public self”. Goffman, Erving: *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York, 1959. Idézi Pan, Sheri: Anne Frank: Finding the Truth (and Lies) in Diary Writing. *Journal of The Undergraduated Writing Program*. Annual, 2007–2008.

(http://www.columbia.edu/itc/uwp/journal/E3_Pan.pdf, letöltve: 2011. november 3.)

magyarázok, illetve fordítva.³ Mindezeket elsősorban társadalom-, művelődés- és nőtörténeti szempontból megközelítve. Egy külön fejezetben a napló műfajával is foglalkozom, kitérek a 19. század közepén jellemző naplóírási szokásokra, majd ezeket rávetítem a dolgozat tárgyát képező három szövegre. Így kap szerepet *a szerzői szándék*, *a tér és idő*, valamint *a napló nyilvánosságának kérdése*.

A kutatás gerincét képező részben a naplót, mint az azt vezető személy magánéletének, gondolatainak, illetve önismeretének és személyiségfejlődésének tükrét veszem górcső alá. Szót ejtek a korabeli társadalmi nemi szerepekről, elvárásokról. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy mennyire határozták meg valójában ezek a szereplehetőségek, viszonyulásformák szerzőink életét, egyáltalán mennyire akartak ők mindezeknek megfelelni. Véleményünk szerint mentalitás- és művelődéstörténeti kuriózumokkal van dolgunk, amelyek olyan világba, egyéni és kollektív valóságokba kalauzolnak el bennünket, egy olyan társadalomba, amelyet erősen meghatározott az erkölcs és a róla szóló diskurzus, új tereket nyitva a magán- és a közéletéről való gondolkodásnak, illetve a benne való cselekvésnek, megnyilvánulásnak.

³ Tóth Zsombor: Egoizmus. Az énreprezentáció mint én-performancia (self-fashioning) Bethlen Miklós emlékiratában. *Egyháztörténeti Szemle*, 2003, 4. évf., 2. sz. (<http://www.unimiskolc.hu/~egyhtort/cikkek/tothzsombor.htm>, letöltve: 2012. január 22.)

A szerzőkről és a forrásokról

A dolgozat módszertani kereteinek felvezetése előtt szükségesnek tartom az elemzett források és a szerzők rövid bemutatását.

A szerzők: Kölcsey Antónia, Kornis Anna és Slachta Etelka

Antónia, Kölcsey Gábor és Nagy Krisztina lánya Kölcsey Antónia 1821. december 15-én született Szatmárcsékén. Gyermekéveit öccsével együtt nagyrészt Lázáriban, a nagyszülőknél töltötte. Nagybátyjának, Kölcsey Ferenc közbenjárásának köszönhetően tizennégy éves korában két évre Pestre, a Tántzer Lilla-féle nevelőintézetbe került. Életének következő állomásaként említhető férjhezmenetele 1848-ban gejeji Katona József földbirtokoshoz, akivel közvetlenül az esküvő után Apára költöztek. Házasságukból három gyermek született: Clementine, Zsigmond és Ilona. „Szüleim, mind a ketten, szenvedélyes olvasók voltak [...]. Sohasem lehetett elég könyv meg hírlap a háznál. [...] Az olvasmányok megvitatása aztán így a kandalló tűzénél került szőnyegre. Amellett jó anyám egyik hitvesi kötelességének ismerte, hogy idegennyelvű olvasmányait magyarul reprodukálja az apámnak. De még eközben is szaporán villogtak a kötőtűk kezében [...]. Mert az a tétlenséget nem ismerő áldott kéz látta el az egész család harisnyakészletét” – írta Clementine családi életükre és egyben édesanyjára emlékezve.⁴ Kölcsey Antónia 1876-ban halt meg, Apán van eltemetve.

Slachta Etelka zadjeli⁵ Slachta Ferenc és Hauer Teréz bárónő gyermeke, 1821. január 1-én született Temesváron. Az apa 1837-ben meghalt, így Etelka édesanyjával

⁴ Gábor Júlia (kiad.): *i. m.* 272–274. p.

⁵ A család lengyel eredetű. „...*kacérkodni fogok vele*”. *Slachta Etelka soproni úrileány naplója, 1838–1840.* (a továbbiakban SE) Közreadta: Katona Csaba, 1. köt., Mediawave Alapítvány, Győr, 2004, 6. p.

maradt. 1841-ben egy balatonfüredi látogatás alkalmával ismerkedett meg férjével, Szekrényessy Józseffel.⁶ Házasságukból kilenc gyermek született. Az esküvő után az ifjú házaspár Pestre költöztek. Élénk társasági életet éltek, otthonuk irodalmi szalonnak adott helyet. Etelka irodalmi tevékenységet is folytatott, a Regélőben jelentek meg. 1876-ban halt meg.

Kornis Mihály 1830. július 4-én kötött házasságot iktári Bethen Sámuel és saárdi Simén Anna lányával, Katával. Négy gyermekük született, sorrendben: Klára, Miklós, akit korban Ádám követ. Negyedik, volt a sorban Anna, aki 1836. május 18-án, Kolozsváron láttam meg a napvilágot.⁷ A megözvegyült feleség hamarosan másodszor is 1840-ben ment férjhez gr. Bánffy Miklóshoz.⁸ Ebből a házasságból két gyermek született, Erzsébet és György.⁹

Kornis Anna grófnő (magán)életének a napló ideje előttről a kutatás jelenlegi fázisában szinte semmiféle forrással nem rendelkezünk kivéve a mostohatestvérei szépírásgyakorlatai közötti feljegyzéseket, de tulajdonképpen ezekből sem tudunk meg „érdemleges” információkat fiatalabb koráról.¹⁰ Kornis Anna életrajzáról naplója ideje utánról életrajzából kiemelendő, hogy 1854. július 15-én ment feleségül gróf Zichy Károly és gróf Eszterházy Fáni fiához, gróf Zichy Paulai Ferenchez¹¹, a család fő

⁶ Szekrényessy József Széchenyi mellett joggyakornokoskodott, ugyanakkor a Nemzeti Kaszinó és a Pesti Lovagrend első titkára is volt. Katona Csaba: *i. m.* 4. kötet, 12. p.

⁷ *A Göncz-Ruszkai Gróf Kornis-Család Anyakönyve (1446–1917)*. Összeállította: Dr. Veress Endre, Budapest, 1917. 38–66. p.

⁸ gr. *Bánffy Miklós* (1801, Marosvásárhely – 1894, Budapest), Császári királyi kamarás, Erdélyi Királyi Tábla ülnöke, Alsó-Fehér vármegye főispánji tisztségét töltötte be. Emellett az Erdélyi Református Egyház főgondnoka, a Lipót-rend kis- és nagykeresztése, 1856-tól ausztriai birodalmi gróf, főpohárnokmester, illetve a magyar főrendiház örökös tagja volt. Gudenus: *i. m.* 100. p.

⁹ Uo. 101. p.

¹⁰ Lásd *Bánffy György gyermekkori írásai*. Ms. 3392; *Bánffy Eliz szépírási s egyéb iskolai gyakorlatai*. Ms. 3391.

¹¹ gr. *Zichy Paulai Ferenc* (1822, Pozsony – 1909, Cífer), akinek közéleti tevékenységéből a konzervatív pártban betöltött szerepét, illetve a Magyar Földhitelintézet megalapítását emelhetnénk ki. Dr. Halász Sándor (szerk.): *Magyar Országgyűlési Almanach. A Magyar Tudósító Almanachja az 1906–1911. évi országgyűlésről*. Budapest, 1906. 116. p.

lakhelye a nagyhöröcsöki Zichy-kastély volt, amit Anna tiszteletére Anna-várnak neveztek el.¹² Három gyermekük született: Sarolta, Margit és Antal. Házasságukról meglelégedettséggel és boldogan beszél, mindennap hálát ad ezért, hogy „Palival” lehet.¹³

A kutatás jelenlegi fázisában Gr. Zichy Paulai Ferencné Kornis Anna közéleti tevékenységét mindenekelőtt a jótékonykodás terén lehet megragadni. Ennek egyik legfontosabb mozzanata az özv. Damjanich Jánosnéval és özv. gr. Batthyány Lajosnéval közösen megalapított és vezetett Magyar Gazdasszonyok Országos Egyesülete¹⁴ volt, amely alakuló ülését 1861. március 15-én tartotta. Mindezek mellett Kornis Anna neve megjelenik az Akadémia támogató között is.

„Gr. Zichy Paulai Ferenczné, szül. Korniss Anna grófnő, csillagkeresztes hölgy, 60 éves korában Bécsben, hol látogatóban volt. Halála több főúri családot borított gyászba s nagy részvétet kelt.” – számolt be a *Vasárnapi Ujság* gyászjelentője 1901 novemberében.¹⁵ Bécsben temették el 1901. november 13-án, a Maxingstrasse 15. szám alatti temetőben nyugszik.

¹² Egyes kutatók szerint Ybl Miklós tervei alapján épült 1852–1855 között, mások viszont Wéber Antal nevét jelölik meg a kastély tervezőjéül, szerintük Ybl Miklós csak az 1860-as átalakítási tervek készítője. Lásd Fekete J. Csaba – Maróty Katalin: *Egy példa a magyar építészet 1000 évéből: a nagyhöröcsökpusztai elpusztult Zichy-kastély*. In: *Építés- és építészettudomány*. 2008, 3–4. sz. 143–188. p.

¹³ *Kornis Anna levelei Károlyi Klárának*, MOL, Károlyi levéltár, P 387, B. 2. k.

¹⁴ *A Magyar Gazdasszonyok Országos Egyesületének története, 1861–1932. és alapszabályai, 1932.* Kiadja a Magyar Gazdasszonyok Országos Egyesülete, Budapest, 1932.

¹⁵ *Elhalálozások*. In: *Vasárnapi Ujság*. 48. évf., 1901, 46. sz. 750. p.

A források

Gábor Júlia által a Magvető Kiadó gondozásában 1982-ben¹⁶ megjelent naplószöveg az 1838. május 29-e és 1844. december 8-a közti időszakot datálja. A kötetben emellett kiadásra került Antónia és Wesselényi Miklós levelezésének néhány darabja, Pap Endre¹⁷ Antóniához írott versei, illetve levele, néhány bejegyzés Antónia emlékkönyvéből, valamint részletek Obernyik Károly¹⁸ naplójának azon az időszakából, amikor az Antónia naplója is íródott. A Pap Endrétől származó források jól kiegészítik a naplóban leírtakat, az Obernyik-féle szöveg pedig mintegy kontrollforrásként szolgál a Kölcsey-naplóhoz. „Kölcsey Antónia a hiányzó biedermeier magyar regény. Happy end nélkül.”¹⁹ – fogalmazott Gábor Júlia és valóban, szinte megelevenedik előttünk a szőlőlugas hűvösében, vagy a gyertya halvány fényében a Wesselényiről ábrándozó fiatal lány alakja. Antónia naplójában az érzelmi szál mellett helyet kapnak a családi események – kiemelten a nagybátyjával, Kölcsey Ferencsel kapcsolatos történések –, az olvasmányélmények, de az önelemzés, illetve a környezetre és annak a megnyilvánulásaira való reflektálások is.

¹⁶ A napló első ízben 1938-ban jelent meg Kozocsa Sándor közlésében eredeti helyesírással és megfogalmazásban. A szerkesztő szerint a kézirat a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában volt, később átkerült a Magyar Országos Levéltárba. A hagyatékából viszont a kézirat hiányzik, ezért Gábor Júlia is a Kozocsa-féle szöveget adta ki. Gábor Júlia (kiad.): *i. m.* 275. p.

¹⁷ *Pap Endre* (Zsarolyán, 1817 – Pest, 1851), költő, író. Debrecenben tanult, majd Sárospatakon jogot hallgatott. Kölcsey Ferenc joggyakornoka volt. Az 1848–49-es eseményekben az ellenzék táborában vett részt. Az ellenzék oldalán részt vett a megyei pártküzdelmekben. Versei és műfordításai, illetve politikai, közéleti témájú írásai az Erdélyi Híradóban és a Pesti Hírlapban jelentek meg. Kenyeres Ágnes (szerk.): Magyar Életrajzi Lexikon. 1000–1990. Arcanum, Budapest, 2001. (<http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC09732/10691.htm>, letöltve: 2012. május 28.)

¹⁸ Obernyik Károly (Kömlöd, 1814 – Pest, 1855), író. A debreceni kollégiumban tanult. 1837-től Kölcsey Ferenc unokaöccsének, Kálmánnak a nevelője. A 40-es évek elején került Pestre, 1841-ben ügyvédi oklevelet szerzett. A Tízek Társaságának tagja. Szerepe volt az 1848 márciusi események előkészítésében. Ezért 1849-ben rövid időre Csekére költözött, 1850-ben újra Pestre jött, s a Nemzeti Színház drámaíró bizottságának jegyzője, 1851-től haláláig a kecskeméti ref. kollégium tanára. Kenyeres Ágnes (szerk.): Magyar Életrajzi Lexikon. 1000–1990. Arcanum, Budapest, 2001. (<http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC09732/10691.htm>, letöltve: 2012. május 28.)

¹⁹ Gábor Júlia (kiad.): *Kölcsey Antónia naplója*. (a továbbiakban KöA) Magvető, Budapest, 1982. 274. p.

Slachta Etelka 15 kötetes naplóját elsőként Csátka Endre tette közzé 1943-ban. A naplók akkor Etelka unokatestvéréénél, Bisell Margit tulajdonát képezték. A füzeteket Házi Jenő, a Soproni Levéltár főlevéltárosa szerezte meg örök letétbe az intézmény számára. A Csátka-féle közlés azonban inkább a társasági életet érintő részletekre figyelt, a kényes, intim részeket szinte teljes egészében mellőzve.²⁰ A naplószöveg teljes kiadására Katona Csaba, a Magyar Országos Levéltár munkatársa vállalkozott.²¹ A négy kötetben megjelentetett bejegyzések 1838 decemberétől 1843 májusáig tartanak. A naplókhoz kiegészítésként Katona Csaba egy következő, ötödik kötetben, Etelka és férje, Szekrényessy József levelezését is kiadta. Az egymáshoz írott levelekben nyomon követhető egy szerelmi viszony „korabeli formák szerinti” alakulása, jól körvonalazhatóak az intimitás határai, ugyanakkor megfigyelhető az is, hogy hogyan szervezték a párkapcsolatot az udvarlási szokások, vagy éppen a flört, amely mintegy motívumként van jelen a Slachta-napló egészében.

Harmadikként említjük a sorban a „*talált szöveg*nek”²² is nevezhető Kornis Anna grófnő naplóját, amely a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár különgyűjteményében található.²³ A kéziratot Szádeczky-Kardoss Béla, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az egyetemi könyvtár Kézirattári Osztályának vezetője vette nyilvántartásba 1912-ben.²⁴ A füzet nagyságú, félbőr kötéssel díszített, vörössessárga mintás könyvecskébe fekete tintával írtak, olvasható, szép írással.²⁵ A bejegyzések az 1850. október 1-e és 1851. február 18-a közti időszakot ölelik fel, terjedelmük összesen

²⁰ Katona Csaba: *i. m.* I. kötet, 13–16. p.

²¹ A kötetek pontos bibliográfiai adatait lásd a Felhasznált irodalomnál.

²² Z. Varga Zoltán: *Önéletrajzi töredék, talált szöveg, illetéktelen olvasó. Műfajelméleti reflexiók a magyar irodalmi modernség néhány reprezentatív szövege alapján*. Doktori értekezés (Tézisek). Kézirat. Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécsi Tudományegyetem, 2003. 3. p.

²³ A napló jelzete: Ms. 1862. (a továbbiakban KA)

²⁴ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL), Károlyi-hagyaték, P 387, B. 3. *Szádeczky-Kardoss Béla levele gr. Károlyi Lászlóhoz*. Szeged, 1926. január 14.

²⁵ Helyenként aláhúzások vannak grafitceruzával, valaki bizonyára utólagosan jegyzett bele. Itt jegyezzük meg, hogy a december 2-i bejegyzésben egy rajzot említ a napló, ami nem tudni hova kallódott el.

40 gépelt oldal. További fennmaradt naplójegyzetekről ezidáig nincs tudomásunk, noha utalást találunk rá egy levélben, hogy Anna számára újabb füzetet rendeltek naplógyanánt.²⁶

E három szöveg összehasonlítását indokolja, hogy így relevánsabb, de differenciáltabb képet tudunk adni egy-egy vizsgált kérdésekről. E naplók érdekessége ugyanakkor, hogy naplóik vezetése idején szerzőik majdnem azonos életkorúak (14-17 évesek), hasonló nevelést kaptak, különböző módon szocializálódtak, amit leginkább származásuk és lakóhelyük, illetve az általuk „bejárt” helyek határoztak meg. Ez utóbbi tényezők adják meg az egyes szerzők személyiségének és ezen keresztül a naplók jellegzetes hangulatát is.

Tartalmukat tekintve a vizsgált szövegek igen gazdagok és színesek, éppen ezért több szempontból lehet őket vizsgálni, illetve alkalmat adnak egy-egy jelenség, esemény továbbgondolására, vagy éppen személy élete egyes mozzanatainak a felderítésére. A szóban forgó naplók művelődés-, mentalitás- és társadalomtörténeti, de nyelvészeti, műfaj-, írástörténeti szempontból is érdekesek.

Az említett források tehát nagyjából mind ugyanabban az időszakban keletkeztek – 1838 és 1851 között. Bár a társadalmi-gazdasági-politikai folyamatok ebben az időszakban meglehetősen gyorsan változtak, ezek a vizsgált naplók és szerzőink szempontjából nem olyan mértékűek, hogy a naplók összevethetőségét csorbítanák.

Dolgozatomban a naplókat többnyire önmagukban tárgyalom, belehelyezve a „külső” folyamatokba.²⁷ A szerzők életrajzának a fenti összefoglalón csak azokat a mozzanatait idézzük, amelyek relevánsak az adott kérdést illetően. A naplók erősen az emlékezet és a szubjektivitás által meghatározottak. Ezt szem előtt tartva igyekszem elkerülni a szerzőkről vagy a leírtakról való ítélezést. A forrásokat úgy idézem, ahogy a hivatkozott forráskiadásokban szerepelnek, kivéve a Kornis-napló szövegét, amelyet az általam átírt formában használok.²⁸

²⁶ MOL, Károlyi-hagyaték, P 387, B. 2. a. *Gr. Bethlen Katalin levele gr. Károlyi Klárához.* Pest, 1852. december 20.

²⁷ Ezalatt a szűkebb és tágabb közösséget meghatározó történéseket értem.

²⁸ A szöveg központosítását a mai helyesírás elveinek megfelelően közlöm, a tagmondatokat is az értelmezésnek megfelelően választottam el egymástól. A mondat szerkezeteken, a szavak sorrendjén,

ragozási formáján stb. az eredetihez képest nem változtattam. A ma már betűkettőzéssel írt szavakat – „szokot” (szokott), „ot” (ott), „orakkor” (órákor) stb. – az olvashatóság miatt is a mai helyesírás szerint közlöm, hasonlóan a külön- és egybeírásnál, ugyanígy a kis- és nagybetűk használatánál is. A sajátos szófordulatokat abban a formában hagytam, amelyben a kéziratban szerepelnek. Az idegen kifejezéseket lábjegyzetben magyarázom.

Módszertani keretek

Az említett szövegek vizsgálata során több módszert, ill. szemléletet is lehet érvényesíteni, sőt ez hasznosnak is bizonyul. Kutatásom keretének a *mikrotörténelmet* mint kutatási gyakorlatot tekintem, amely egyfajta paradigmaváltást eredményezett a történetírói szemléletben és kutatásban. „Ez önarckép, nem pedig csoportkép.” – fogalmazott Carlo Ginzburg a kutatás léptékének megváltozására utalva.²⁹ Ez a *léptékváltás* kezdetben elsősorban a vizsgálatba beemelt források – nagyobb mértékben a személyes magániratok – körének kiszélesítésében és megközelítésük módjában mutatkozott meg.³⁰ Dolgozatomban Philippe Lejeune, francia irodalomtörténész kutatásait tekintem fogódzónak, különösen *Az önéletírói paktum*,³¹ *Az önéletírói paktum 25 év múltán*,³² valamint *A napló, mint „antifikció”*³³ című tanulmányaiban megfogalmazottakat. Az utóbb említett tanulmányában Lejeune a napló feltétlen hitelessége mellett foglalt állást.³⁴ Tanulmányaiban az önéletírásokat élő, beszélő

²⁹ Az alternatív források beemeléseinek egyik példájaként Carlo Ginzburg a vizuális emlékek forrásként való kezelését javasolta. Ginzburg, Carlo: *Mikrotörténelem. Két-három dolog, amit tudok róla*. In: uő: *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem*. Szerk. K. Horváth Zsolt, Budapest, 2010. 7. p.

³⁰ Különböző kezdeményezések jöttek létre világszerte, amelyek intézményes keretben folytatták a személyes jellegű dokumentumok – naplók, önéletírások, visszaemlékezések, magánlevelezések stb. – gyűjtését. Ennek egyik kiemelkedő példája Philippe Lejeune által 1992-ben létrehozott Association pour l'Autobiographie (Önéletírásért Egyesület), vagy a Budapest Főváros Levéltára „Személyes magániratok” című projektje is. Lásd Horváth J. András: *Lesz-e múltad Kovács János? – személyes magániratok Budapest Főváros Levéltárában*. *Budapesti Negyed*. XVIII. évf., 2010, 2. sz. 3–21. p.

³¹ Lejeune, Philippe: *Az önéletírói paktum*. In: Z. Varga Zoltán (szerk.): *Önéletírás, élettörténet, napló; válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. Budapest, 2003. 17–46. p.

³² Lejeune, Philippe: *Az önéletírói paktum 25 év múltán*. In: Z. Varga Zoltán (szerk.): *i.m.* 245–260. p.

³³ Uő: *A napló, mint „antifikció”*. In: Mekis D. János – Z. Varga Zoltán (szerk.): *Írott és olvasott identitás; az önéletrajzi műfajok kontextusai*. Pécs, 2008. 13–24. p.

³⁴ Uo. 13–14. p.

szövegekként kezelte, kiemelve az adott szöveg keletkezésének körülményeit, a fogalmazásmódot, nyelvhasználatot, mindezt a problematizálás szándékával.

Kutatási kérdésem – milyen szerepet tölt be a napló az egyén életében, hogyan válik az önkifejezés, önértékelés és az önismeret, vagy akár az identitásteremtés eszközévé – a pszichológia, az antropológia, valamint a művelődéstörténet elméleti megközelítésiből is merít. Ebben a vonatkozásban említhetjük Tóth Zsombor *Egoizmus. Az énreprezentáció mint én-performancia (self-fashioning)* Bethlen Miklós emlékiratában című szövegét, amelyben a szerző az ún. „new historicism” és a kulturális, illetve történeti antropológia módszertani megfontolásait felhasználva az énreprezentációs lehetőségeket a *privatus* és a *publicus*, valamint a *textus–kontextus* viszonylatában vizsgálja. Többek között a „vágyott én”, vagy a „kulturálisan megkreált identitásminta” kérdésével is foglalkozik.³⁵

Fontos kiindulópontnak számít dolgozatom szempontjából az írás motivációinak, működésének megragadásához Keszeg Vilmos az *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség* című kötete is.³⁶ Az elbeszélés, illetve a tükrözés jellemzőinek figyelembevételével (például egy esemény leképeződése a szövegben) megállapítható, hogy hogyan élte meg a szerző a vele és a körülötte történő dolgokat; hogyan értékeli saját magát, hogyan mutatja be, illetve nyilatkozik környezetéről stb. Az írás kapcsán merül fel a grafológiai szempontú elemzés lehetősége is, amely különösen a pszichológusok számára lehetne hasznos és érdekes.

A bejegyzések tartalmából adódik a társadalom- és művelődéstörténeti vonatkozású, pillanatképszerűen megjelenő epizódok, részletek, történetek bemutatásának lehetősége is. Mivel ezek teljes és kimerítő tárgyalására meghaladná a dolgozat kereteit és nem is tartozik szorosan az alapkérdések körébe, ezért csak a társadalmi szerepekkel, illetve az ideálokkal kapcsolatos részeket érintem, hiszen ezeken keresztül mutatkozik meg leginkább a szerzők önmagáról és környezetükről alkotott képe. Mivel nők által írt naplókról van szó, adódik az egyes kérdések nőtörténeti szempontú megközelítése is. Ehhez jó támpontot nyújtanak például a családdal, az

³⁵ Tóth Zsombor: *i. m.*

³⁶ Keszeg Vilmos: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Kriza János Néprajzi Társaság – Babeş Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, 2008. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek. 3.)

eszményi férfival és nővel, a boldog élettel, a házassággal, de az írással, olvasással és tanulással kapcsolatos vélekedések. Ezeknek a megvilágításában elsősorban Fábri Anna és Kéri Katalin kutatásait tekintem irányadónak, ugyanakkor a női szerepekről alkotott elképzeléseket az újságok hasábjain megjelent cikkek és más írások tartalomelemzésével kívánom megragadni.³⁷

³⁷ Itt különösen a következő publikációk bizonyultak hasznosnak: Fábri Anna: *Hétköznapi élet Széchenyi István korában*. Corvina, Budapest, 2009; Fábri Anna (szerk): *A művelt és udvarias ember. A társas viselkedés szabályai a magyar nyelvű életvezetési és illemtankönyvekben, 1798–1935*. Szöveggyűjtemény. Mágus Kiadó, Budapest, 2001; Kéri Katalin: *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon, 1867–1914*. Pro Pannonia Kiadó Alapítvány, Pécs, 2008.

A reformkori napló

Ebben a részben elsősorban a napló és a naplóvezetés jellemzőinek, illetve motivációinak bemutatására, összevetésére teszek kísérletet a három forrás kapcsán. Megállapításaim gyakran nem kizárólag a vizsgált naplókra, illetve szerzőkre tekinthetők relevánsnak, hanem szélesebb körben is alkalmazhatónak bizonyulnak a 19. századi naplóvezetés jellemzőit, a társadalmi viselkedésformákat és az ezekhez való viszonyulást, vagy a bizonyos kérdéseket (lásd például a vallásváltoztatás kérdését a Kornis-napló esetében) tekintve egyaránt.

Különböző korokban élő, eltérő származású, nemzetiségű, foglalkozású személyek által vezetett naplók feltárásával, kiadásával, illetve vizsgálatával számos kutató – köztük történészek, nyelvészek, irodalomtörténészek, pszichológusok stb. – foglalkozott. A napló műfaji sajátosságairól könyvtárnyi irodalom született. A számtalan definíció közül Horváth Andor *A naplóíró Én* című tanulmányában megfogalmazottakat emelném ki: „Valaki tollat ragad, és feljegyezi, mi történt (vele) aznap: ez a napló. A naplóíró Én és egy dátum között szavak teremtetten kapcsolat – ennyi elegendő. Abból, hogy ilyen kevés kell hozzá, máris látszik, mennyire határtalan saját (mennyiségi) minimuma és maximuma között, mint a szűkre szabott mondat és a bőven áradó írásos kifejezés lehetősége.”³⁸ Ez a megállapítás magában hordozza mindazt a hat tényezőt, amelyek véleményem szerint a napló legfontosabb összetevőit jelentik és amelyek az egyes korokat vagy korszakokat, illetve naplóírói szokásokat tekintve még ha változó, vagy más-más formában is de jelen vannak, voltak: *a szerzői szándék, az írás, emlékezet, tér, idő és tartalom.*

³⁸ Horváth Andor: A naplóíró én. Műfajelméleti vázlat. *Korunk*, 2008, 3. sz. (<http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2008&honap=3&cikk=8841>, letöltve: 2012. június 14.)

a) A szerzői szándék és az írás öröme

A szerzői szándék az a motivációs tényező, amely a naplót életre hívja. Különböző lehet attól függően, hogy a bejegyzések milyen céllal születnek. Gyakori érv a történetek feljegyzése az utókor számára, amelynek célja egyfelől a tanítás, másfelől némiképp a saját cselekedetek, a személyes életút, vagy annak egy szakaszának megismertetése. E szándék beteljesülése nyilvánosságot feltételez, azaz a szerző–napló viszony nem egészen négy szemközti. A reformkorban számos napló született hasonló elgondolással, ezért jellemző volt rájuk, hogy bár kisebb körben, de kézről kézre adták őket.³⁹

Gyakori volt ugyanakkor a napló számadáskönyv jellegű vezetése is, amennyiben napról napra az aktuális kiadásokat, bevételeket, esetleg az aznapi időjárást stb. rögzítették. Ilyen típusú feljegyzéseket gyakran találunk kalendáriumokban vagy egyéb nyomtatványok margóin. A nevelési elveknek megfelelően a 19. században a naplóírást a rendszeresség és rendszerezettség, a pontosság, vagy éppen magának a kézírásnak a gyakorlása miatt is szorgalmazták. Kiváló példa erre Kornis Anna testvéreinek, Györgynek és Erzsébetnek a szépírásgyakorlatai, amelyek gyakran naplószerű bejegyzéseket jelentettek.⁴⁰

A szerzői szándék egyik általunk vizsgált naplóban sem nyilvánítódik ki konkrét megfogalmazásban, indirekt módon viszont annál inkább. A szerzői szándékot mindhárom esetben jelentősen befolyásolják a körülmények. Kornis Anna esetében a naplóbejegyzéseket a családtól és a barátoktól való távollét motiválta a leginkább, hiszen a hitzingi⁴¹ nevelőnőintézetben való tartózkodása alatt írta őket. „...ez a könyv az én barátném, mert neki mondom meg minden titkaimat – ámbár szinte egy csepp sincs –, de mégis a gondolataimat jól esik, hogyha valakinek szabadon kimondhatom. Nincsen egy barátném, nincsen egy [...] szív, melynek az én érzéseimet megmondhatnám” – vetette papírra.⁴² „Ezen nevezetes ’s reám nézve szép és örvendetes nap’ kezdem naplómat. Tegnap Báró Wesselényi Miklós úr falunkba Ferencz bácsimhoz jött.” – kezdte Kölcsey

³⁹ Ennek szemléltetésére mintegy párhuzamként említhetőek a ma divatos blogbejegyzések, illetve közösségi oldalakon megejtett ún. posztolások.

⁴⁰ Ld. Bánffy György gyermekkori írásai, ill. Bánffy Eliz szépírássai s egyéb iskolai gyakorlatai.

⁴¹ Ma Bécs XIII. kerülete.

⁴² KA, 1850. október 22.

Antónia naplóját.⁴³ A későbbiekben még nyilvánvalóbbá válik az, hogy a „napló-barátné”⁴⁴ – ahogy egy alkalommal nevezte naplóját – egyrészt a jelentős események elmesélésére, ugyanakkor az előbbi példához hasonlóan a magányosság érzete miatt válik fontossá. Nincs a környezetében olyan személy, akivel gondolatait megoszthatná, aki megértené őt: „...oly jól esik ma nekem le írni gondolataimat, mintha régi titkot mondanék el! ’S ezt csak így tehetem, szülőim már idősebbek, Guszti egykedvűbb hogysen meg értenék ily haszontalan gondolataimat, ’s méltányolnák és éreznék azokat”⁴⁵ – írta. Az, hogy Antónia naplót vezet, többek számára tudott dolog. „Az én naplóírástomat egyszer egy rokonom időtöltésnek nevezé, ’s elmosolyoda. Többen is mosolygának felette, ’s voltak kik mindenre bármit mondtak így szóllottak: ezt ird fel naplódban!”⁴⁶ – szól a bejegyzés.

Philippe Lejeune, az önéletírás klasszikus megközelítésének képviselője, négy kategóriát különböztetett meg a napló írásának céljáról, módjáról: *kifejezés*, *elmélkedés*, az *emlékezet* és az *írás öröme*. Az utóbbi Lejeune szerint annyit jelent, hogy „jó érzés formába önteni azt, amit megélünk, fejlődni az írásban, létrehozni egy tárgyat, amelyben felismerjük magunkat.”⁴⁷ Ez utóbbi látszik az általunk tárgyalt három napló írójának esetében is, hiszen számukra az írás mindenekelőtt az önkifejezés eszközévé válik.

A naplóíró motivációi Slachta Etelka esetében is az előző kettőhöz hasonlóak. Bár az „indokok” ebben a szövegben vannak jelen a legrejtettebb módon, az írás egyik mozgatórugójának ebben az esetben is a megnemértettséget tekinthetjük. Etelka 16 évesen vesztette el édesapját, akit nagyon tisztelt, szinte imádott és mindig a tőle tanultakra hivatkozva hozta meg a döntéseit: a nehéz helyzetekben apjához fordult segítségért, vagy az ő közbenjárását kérte az égieknél. Apjával ellentétben anyjával szemben hideg és elutasító, mert úgy látja, nem viszonyul megfelelően apja emlékéhez, illetve nem érti meg őt. Etelkának sincsen olyan barátja, akivel megoszthatná gondolatait, érzelmeit. E napló esetében merül fel legkevésbé a négy szemközti viszony időnkénti

⁴³ KöA, 1838. május 29.

⁴⁴ Uo. 1838. augusztus 18.

⁴⁵ Uo. 1844. december 8.

⁴⁶ Uo. 1841. december 1.

⁴⁷ Lejeune, Philippe: Hogyan végződnek a naplók? In: Z. Varga Zoltán (szerk.): *i. m.* 216–217. p.

megbomlása, úgy tűnik Etelka csakis magának szánja bejegyzéseit. A kifejezés- és fogalmazásmód Etelka irodalmi jártasságát tükrözi.

b) Az emlékezet kérdése

„Rögzíteni az időt annyi, mint megalkotni a papír-emlékezetet” –hívom segítségül ismét a lejeuni megfogalmazást.⁴⁸ A naplónak ezen aspektusa kapcsolatban áll az előzőekben tárgyalt szerzői szándékkal, amennyiben az a történetek, gondolatok, érzelmek megörökítését tekinti céljának maga vagy az utókor számára. Az emlékek megőrzése nem csak nekünk, az utókornak fontos, hanem maguknak a szerzőknek is. A múlt betűkbe zárt konzerválása Antónia számára a nosztalgiázás, egy történet, egy érzés többszöri átélését teszi lehetővé, amely a visszaolvasással valósul meg alkalomról-alkalomra. „...ma olly igen megszállott e’ vágy, hogy elhatározám magamat ismét feljegyezni némely gondolataimat ‘s tárgyakat. Ma e’ vágy előbbi naplóm olvasásánál ébredt fel bennem, mert szép napjaim láttánál, mellyeket ott leírva találék, édesen ragadt el az emlékezet, ‘s vissza varáslá azokat, és azon örömet, mit akkor éreztem, mikor estve leírák az azon napon történeteket. Illyenkor kétszeresen kedvesek valának nekem az illy pillanatok, mert mintegy újra érzék mindent, mit leirtam ‘s mert gyönyörködve tekintheték a’ betűkre, mellyek évek mulva is elbeszélük az a’ napi örömeimet, ‘s viszabájnolnak a’ multba és segítik emlékezetemet.” – olvashatjuk Kölcsey Antónia naplóbejegyzésében.⁴⁹ A retrospektív olvasás jellemző Annára és Etelkára is, ahogy többek között az előző napi történetek utólagos bejegyzése erre is utalnak.

A naplóíró indíttatásától eltekintve a bejegyzések megőrzik az emlékeket, a múltat. Átaluk láthatunk különböző életsorsokat leggyakrabban egyes szám, első személyű megfogalmazásban, ugyanakkor egy egész társadalom, közösség, csoport korrajzának egy szeletét is. Ennek rendjén örökíti meg a Kornis-napló a 19. századi, arisztokrata származású, tizenéves lányok nevelését, a társasági életet, ugyanakkor a házassági szokásokba is bepillantást enged. Azt és úgy mutatja meg, ami és ahogy

⁴⁸ Mekis D. János – Z. Varga Zoltán (szerk.): *i.m.* 20. p.

⁴⁹ Ld. KÖA, 1844. december 1.

„valójában történt”, amely nem feltétlenül egyezik meg az újságok vagy az illemkönyvek hasábjain megjelenő leírásokkal. Kölcsey Antónia naplójából egy fiatal lány a kor egyik emblemikus alakja, báró Wesselényi Miklós iránti érzelmeit ismerhetjük meg, emellett Kölcsey Ferenc unokahúga révén a Himnusz költőjének életéről és haláláról is adalékokkal szolgál. Slachta Etelka naplóját akár romantikus regénynek is nevezhetnénk, itt elsősorban a társasági élettel vagy a párválasztással kapcsolatos tépelődéseiről olvashatunk.

c) Tér és idő

A napló és a szerző egyszerre több dimenzióban mozog, térben és időben egyaránt. Az egyik egy külső, térbeli sík, az a fizikai környezet, ahol és amelyben a naplóíró él és cselekszik. Ennek a fizikai, külső térnek az ideje a külső idő, a lejegyzésre kerülő gondolatok megszületésének, az események lezajlásának ideje. Tollat ragadunk, becsukjuk magunk mögött az ajtót és gondolatainkba merülve írni kezdünk. Mindezekkel párhuzamosan létezik egy végtelen belső tér és idő is, amely a naplóírás pillanatában teremődik meg és a bejegyzések szintjén jön létre. Mindaz, amit lejegyzésre érdemesnek talál az író és amely ezidáig a külső, fizikai térben mozgott, most a napló szövetét alkotja elhagyva a konkrét idő és tér korlátait.

Naplóíróink – Anna, Antónia és Etelka – közül egyedül az Anna által írt szöveg utal ennek a bizonyos külső térnek és időnek a körülményeire. Olykor az esti gyertya fényében hunyorogva, máskor az ágyban fekvé réved gondolataiba, elmélkedik a múlttól és sző álmokat a jövőről, amelyek a bejegyzésekben elevenednek meg. A belső teret a gondolatok, az egyes személyekkel, eseményekkel kapcsolatos megítélések, illetve önreflexív megnyilatkozások töltik ki.

d) A tartalom

„Visszatekintő prózai elbeszélés, melyet valódi személy ad saját életéről, a hangsúlyt pedig magánéletére, különösképp személyisége történetére helyezi.”⁵⁰ Vajon mi dönti el,

⁵⁰ Lejeune, Philippe: Az önéletírói paktum. In: Z. Varga Zoltán (szerk.): *i.m.* 22. p.

hogy mi kerüljön be egy naplóba és mi maradjon ki belőle? – merül fel a kérdés. Természetesen maga a naplóíró. Ő vajon milyen kritériumok alapján válogat attól eltekintve, hogy ez ő egyéni döntése? A válasz egyfelől a szerzői szándékban, másfelől pedig a szerző személyiségének vonásaiban keresendő, amelynek számos összetevője között a származás, a környezet, a lelki alkat a legmeghatározóbb. Gyakran viszont inkább az határozza meg, hogy mit vet a szerző papírra, hogy mikor van alkalma, kedve naplót írni, illetve, hogy mik azok a gondolatok, amik akkor, ott foglalkoztatják. „Ritkán társalkodom naplómmal; de napjaim egyformán folynak le, annélkül hogy valami feljegyzésre méltót találnék benne. Gondolataim ’s érzelmeimet írhatnám talán, oh de ki tudná ki győzné mind azon érzelmeket ’s gondolatokat mellyek a’ kebelben ’s lélekben hullámanak, leírni?”⁵¹ – szól Kölcsey Antónia.

Amellett tehát, hogy a naplók főként társadalom-, mentalitás-, művelődéstörténeti szempontból is értékesek, a bennükfoglaltak többségében magánéleti, illetve önreflexív jellegűek: a szerelemről, barátságról és más érzelmi viszonyokról való diskurzus dominál a mindennapok, vagy akár az azokat meghatározó a közéleti események említése helyett.

Kornis Anna naplója vázlatszerűen ugyan dokumentálja a napi történéseket, a hangsúly mégis a szerző kedélyállapotán van, amely legtöbbször inkább melankolikus és borúlátó, mintsem derűs és vidám. Kölcsey Antónia bejegyzéseiben meglehetősen intenzív az érzelmi szál, a mindennapok történései nem szűrődnek annyira át a naplón, mint a Wesselényi Miklós látogatásával, a vele kapcsolatos benyomások, vagy éppen a nagybácsival, Kölcsey Ferencsel kapcsolatos hírek. Amint már említettük a Slachta-napló a legemocionálisabb. Az eladósorba került Etelka néha kétségbeesetten, néha pedig türelemmel keresi a férjet magának, vagy lavírozik és késlelteti a számtalan kérő közül a legmegfelelőbb kiválasztását.

⁵¹ KöA, 1839. április 29.

„...ez a könyv az én barátném...”⁵²

Önreflexió. Szerepek és identitás kifejeződése a naplóban

Ebben a részben a napló természetéből kiindulva a naplóíró önmagáról alkotott képét mutatom be az identitás elemeinek – a társadalmilag és az egyén által megkonstruált szerepek, a nevelés, a társadalmi státusz, a vallási hovatartozás – és az egyén viszonyrendszerében. Milyen magán- és közéleti szerepeket képzeltek el a nők számára a 19. században, ezek hogyan jelennek meg az elemzett naplókban? Hogyan vélekedik saját magáról Anna, Etelka és Antónia? Ezen szempont kapcsán felmerül a kérdés: hogyan és mi által válik a napló az önelemzés és az önreflexió eszközévé? Ez a kérdés visszautal a naplók jellemzői kapcsán érintett szerzői habitusra, illetve a naplóírás körülményeire. Esetünkben mindhárom napló megírását jelentős mértékben befolyásolta a megnemértettség érzése. A saját gondolatok papírra vetésének szándéka által a napló az önmagukról való beszéd eszközévé, ugyanakkor a Titok őrzőjévé is válik, még akkor is ha a szerző-napló összefüggésében nem mindegyik esetben jellemző a négy szemközti viszony.

A társadalmi szerepekkel kapcsolatos vélekedések összefoglaló bemutatása nehéz feladat, hiszen sem térben, sem időben egyértelműen nem körülhatárolható. A szépről, a jóról és helyesről való gondolkodás emellett az egyéni ízlés, a normák és szabályok rendszere által meghatározott, így sokszínű és sokféle. Ehhez hozzájárul – különösen a 19. században – a mintakövetés is, amely folyamat még bonyolultabbá teszi a képet, amennyiben az adott minta „eredetére”, illetve hatásának irányára akarunk rávilágítani. Az illendő és a tanácsos meghatározása természetesen a társadalmi osztályok szerint is differenciálódott, hiszen más megítélés alá esett egy „egyszerű” parasztasszony, egy polgári családból származó nő, vagy egy arisztokrata hölgy. Dolgozatomban, ahogyan ezt a felhasznált források is indokolják, leginkább csak az elit hölgyeivel kapcsolatos elgondolásokkal foglalkozom.

⁵² KA, 1850. október 22-i bejegyzés.

A 19. századi magyar társadalom – beleértve az erdélyit is – alapvetően patriarchálisnak mondható, a társadalmi szerepekről való gondolkodásban hagyományos felfogásúnak. Az egyén társadalomban elfoglalt helyéről való gondolkodás három kategória mentén alakult: 1. életkor (gyerekek, felnőttek, öregek), 2. nem (férfi, nő), 3. társadalmi helyzet (vagyon és/vagy foglalkozásbeli, származás általi). Ezek a kategóriák mátrixszerűen rendeződtek. Jelen fejezetben leginkább a köz- és magánéleti, ill. a társadalmi nemi szerepekkel kapcsolatos vélekedéseket veszem figyelembe.

Társadalmi státusz, származás és család

A reformkorban a családot a társadalom alapvető intézményének, fenntartójának tekintették, amely döntően meghatározta az egyén önmagáról való gondolkodását. Az általam vizsgált naplókban három különböző család képe rajzolódik ki a családtagok szerepkörét, a szülők viszonyát, illetve a gyermek-szülő, valamint a testvérek közti kapcsolatokat tekintve egyaránt.

A 19. századi családmódelben jóllehet a családtagok közti viszony lazult a korábbi időszakokhoz képest, továbbra is a férfi volt a család feje, az anyagi biztonság megteremtője, övé volt a döntő szó a gyerekek nevelését, házasságát érintő kérdésekben is. Ő képviselte a családot a közéletben, tehát származása, az általa betöltött tisztségek, a viselt címek határozták meg a közösség vélekedését az adott családról, ill. annak tagjairól, de ezzel együtt a családtagok énképét is. Az általam vizsgált naplókban is éppen ez tükröződik. Anna, Etelka és Antónia esetében megfigyelhető, hogy a származás döntően meghatározza életvitelüket, nevelésüket, társas kapcsolataikat egyaránt. Ez az önmagukról alkotott képben is visszaköszön. Kiváló példa erre Anna megjegyzése egyik szomszédos család gyermekeivel kapcsolatos viszonyát értékelve: „...nem gutírozom⁵³ – mind Nathalie és Lory – az ők társalgásukat. Az igaz, hogy szép, kellemes, eszes leányok, de én nem tehetek róla, nem jönnek nekem úgy elé, mint Paulina vagy Róza, pedik ők több gefélligkeittal⁵⁴ voltak irántam, mind ezek és mégse tekintetem őket mint

⁵³ kedvelem (francia eredetű német)

⁵⁴ kedvességgel, szivélyességgel (német)

barátnéimat, hiszen hogy tisztán megmondjam, hogy minek gondolom okát. (Annak, hogy ők nincsenek velem egy rangba.)” – magyarázza.⁵⁵ Majd: „Ezt ha valaki – mármint az, aki maga nem érzi – elolvasná, fogadom, hogy azt gondolná, hogy nincs elég eszem. Pedig én eleget foiszírozom magamot velük mint barátnékkal lenni, de nem tudok, hiába. Ezt legjobban fogja érteni Juli, kivel minden gondolatunk, és ő is olyan nagy arisztokrata, mint én, és nem kötne intim barátságot egy bárkiné leányával. Meglehet, hogy rosszul gondolkozok, a mostani világhoz képest.”⁵⁶

Slachta Etelka, ahogy már az előző fejezetben utaltam rá, édesanyjával, Slachta Margittal él, az anya-lánya kapcsolata hideg és távolságtartó. Az anya részéről lánya iránti bizalmatlanságot sugall a napló, Etelka érzése szerint teher anyja számára. A bejegyzések tanúsága szerint ez fordítva is elmondható. Ezzel szemben az apa ideális szülőként, apaként jelenítődik meg, aki jó nevelést adott lánynak és megértette őt. „Jó atyám megáldott; ő szeretett. Törekvésem most is arra van irányozva, őt utánozhatni, az ő magas erényeit sajátommá tenni s ezen igyekezet, ezen forró kívánság tökélyesbülni azzal jutalmaztatnék, hogy egyedül éljem le ifjú éveimet, egy anya mellett, ki engem nem ért, nem foghat fel...”⁵⁷ Slachta Ferenc bemutatása ilyen tekintetben a korban jellemző apaképnek felel meg, amely a korábbi időszakokhoz képest egyre inkább próbálta a család körébe integrálni az apát, ezáltal szülő és gyermek kapcsolat is szorosabbá, közvetlenebbé vált.⁵⁸ Etelka szüleinek viszonyáról nem szól a napló, Etelka azon meglátásából, hogy anyja nem tartja tiszteletben, sőt hasznot húz apja emlékéből messzemenő következtetést nem vonhatunk le.

A Kornis-családban az anya, Bethlen Katalin jó anyaként tűnik fel, aki a gyermekek nevelésétől, a családi kapcsolatok ápolásán át, az utazások szervezését és a szabadidő eltöltését egyaránt kézben tartja. Anna édesapja, Kornis Mihály a naplóírás idejében már halott, mostohaapja, Bánffy Miklós van jelen ekkor apaként az életében. A szülők közti viszonyról nem nyilatkozik a napló, Bethlen Katalin lányainak küldött

⁵⁵ KA, 1850. október 3-i bejegyzés.

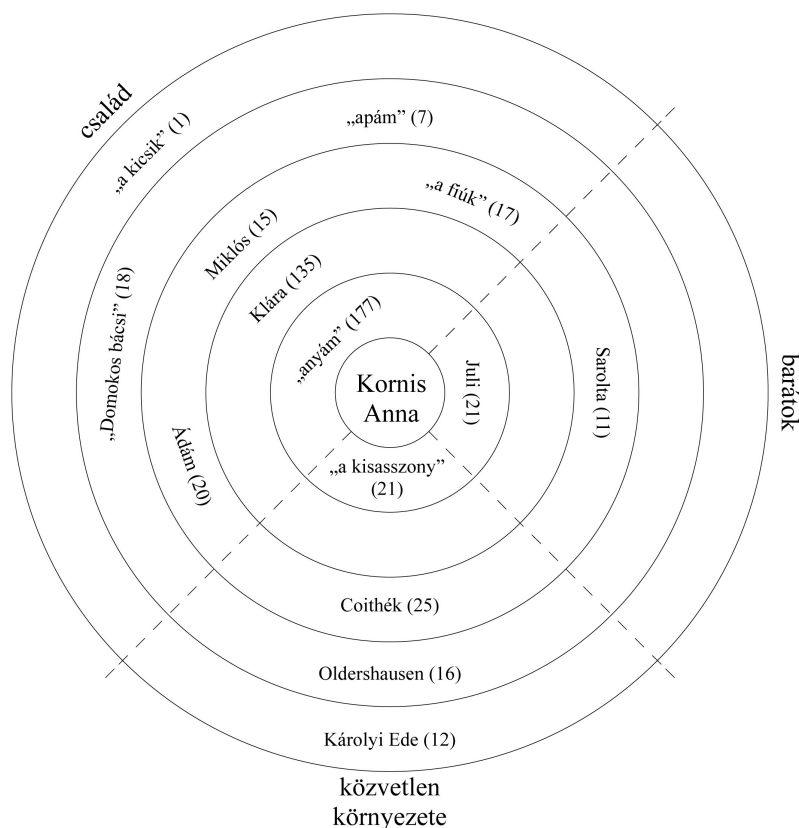
⁵⁶ KA, 1850. október 3-i bejegyzés.

⁵⁷ SE, 1839. április 31.

⁵⁸ Fábri Anna: *Magánélet Széchenyi István korában*. Corvina, Budapest, 2011. 8. p.

leveleiben azonban néha nosztalgiával említi első férjét, szemben a jelenlegivel, aki szerinte nem gondoskodik megfelelően, igazi apaként gyerekeiről.⁵⁹

A bejegyzések alapján úgy tűnik, hogy Anna többnyire anyjával és testvéreivel volt szorosabb kapcsolatban. (1. ábra) Heten voltak összesen testvérek, négyen édestestvérek: Ádám, Miklós, Klára és Anna, és három mostohatestvér György, Erzsébet és Béla. A legközelebb nővérét, Klárát érezte magához. Klára nagy hatással volt húgára, akit beavatott naplója titkaiba is.⁶⁰ „Oh!, miért panaszol ő, kinek az Isten mindent megadott a perféctiora: szép mind egy Vénusz, kedves, mind egy angyal, ártatlan, mind egy bárány, szíve tiszta minden intriga irigységtől, esze is sok van.”⁶¹ – írja egy alkalommal Anna kifejezve egyben csodálatát is nővére iránt.



1. ábra Az egyes személyek a naplóban való említésének gyakorisága.

⁵⁹ Lásd: MOL Károlyi levéltár, P387, B. 2. a. *Bethlen Katalin levelei lányának, Károlyi Klárának*.

⁶⁰ Lásd: MOL Károlyi levéltár, P387, B. 2. k. *Kornis Anna levelei Károlyi Klárának*.

⁶¹ KA, 1851. január 1-i bejegyzés.

A családkép szempontjából a Kölcsey-napló a legkifejezőbb. „Apám a’ legjobb apa. Minden üdve gyermeke boldogítása, ’s én olly sok hálás szerelmet érzek eránta! És anyám! oh ő kimondhatatlan jó. Ha komoran néz reám, vagy megfedd, felindulok ugyan, olykor szavain, de egy pillanat mulva még több szerelemmel ragaszkodom hozzá.”⁶² – olvashatjuk Antónia tollából. A fiatal lány naplójában valóban egy harmonikus, bensőséges család képe rajzolódik ki. Bátyjával való kapcsolata meglehetősen hullámozó. „Nekem ezt a’ Gusztit sok apró szenvedés tette kedvessé kisdéd gyermekkorunkba még. Emlékezem: hogy tanítónk néhányszor megverte ’s én mindig olly kínosan szenvedtem a’ szánásban, hogy tanítónk gyakran éjjeket viraszta fenn mellettem vigasztalni. Guszti csakhamar észre vette gyengeségemet, ’s játékot üzött belőlle. [...] Ő engem nem szerete úgy soha, mint én őt. Bár szeretne!”⁶³ – jegyezte le. A szélesebb családot tekintve viszont feltűnő, hogy nagyon sok a megromlott rokoni viszony, a pereskedés, a békétlenség.⁶⁴

Bár Etelkánál nem fogalmazódik meg ennyire konkrétan, viselkedése, megnyilatkozásai többször is azt sugallják, hogy a kamarai tanácsos apa által megteremtett – társadalmi pozíció számára is elsőrendűen fontos. Kérőinek értékelésénél a rang szintén fontos szempontot jelent. Származásával látszólag Antónia törődik a legkevésbé. Ügyessége, okossága mellett azonban ő sem véletlenül kerül sokak figyelmének a középpontjába, hiszen nem minden szatmárcsekei engedheti meg magának, hogy Tántzer Lilla pesti nevelőintézetében tanuljon.⁶⁵

A nevelés

A nevelés kérdése kiemelkedő helyet töltött be a kor gondolkodásában, a 19. századot ezért „a pedagógia századának” is szokták nevezni. A szülői nevelést elengedhetetlennek tartották, mondván, hogy minden kezdet fontos, hiszen ettől függ a dolgok későbbi

⁶² Ld., KöA, 1839. március 24-i bejegyzést.

⁶³ Uo. 1839. szeptember 10-i bejegyzést.

⁶⁴ „Azt szokták mondani, hogy a’ Kölcseyek, nem igen jó atyafiak, még is nekem úgy tetszik hogy sehol sem mulatnak olly jól mint együtt.” Uo. 1839. május 17.

⁶⁵ Gábor Júlia (kiad.): *i.m.* 241. p.

alakulása. Az otthon kapott nevelést egészítette ki az iskolai oktatás, melyet elsősorban a jómódú családok házitanítók alkalmazásával biztosítottak, vagy lányaikat nevelőintézetekbe, kolostorokba küldték tanulni, művelődni. A nők oktatásához való viszonyulás és igény társadalmanként, családonként, sőt egyénenként változott. A nők oktatását támogatók mindenekelőtt annak a felismerésnek adnak hangot, hogy a tudásban hatalom és biztonság rejlik, hiszen a butaság is lehet legalább annyira veszélyes, mint a túl nagy tudás.

A nevelést, művelődést a főúri családokban különösen fontosnak tartották, amely elsősorban az adott közösség által gyakorolt normák elsajátítását jelentette, amely a házasságra való felkészítés, a társasági életbe való beilleszkedés, az adott közösség elismerése miatt elengedhetetlen volt.⁶⁶ Így a kislányok kedvelt foglalkozása a vizitálás lett, a kisfiúk pedig csatákat vívtak, kártyavarákat építettek vagy tárgyalásosdit játszottak.⁶⁷ Később a lányok tánc- és énekórákat vettek, megtanultak valamilyen hangszeren játszani, illetve énekelni, a fiúk pedig elsajátították a versírás művészetét, vadászni jártak, míg végül egy részük jogi, hivatalnoki vagy katonai pályára álltak. Míg a lányokat inkább a „házi életre” nevelték, a fiúkat a közéletben való helytállásra készítették fel. Ezt fogalmazza meg Antónia is, amikor a következőket írja testvére kapcsán: „Egyetlen testvéremet Gusztit ma vívék el szülőim Debreczenbe, hogy ott iskolai pályáját folytassa. Sűrű könyvek közt váltam meg tőlle, pedig tudom, hogy neki hasznára leend ez elválás, ’s hogy fiúnak a’ zajos világba kell élni, annak embereit megismerni tanulni, nehézségeken veszélyeken átesni, ezek által erőt, merészséget, állhatatosságot szerezni, ’s a’ nagy világba, távol az apai háztól ’s az anyai kebeltől, és testvéri karoktól magának életbölcsséget gyűjteni”.⁶⁸

A nőnevelés, legyen az arisztokrácia tagjairól, polgárolányokról, vagy vidéki asszonyokról szó, a 19. század közepén még leginkább a gyakorlati hasznosságot, az

⁶⁶ Az eladósorba kerülő lányokat Európa-szerte ún. előkészítő („finishing school”) iskolába küldték. Anderson, Bonnie S.-Zinsser, Judith P. (szerk.): *A History of Their Own. Women in Europe from Prehistory to the Present*. 2. köt. New York, 1988. 153. p.

⁶⁷ Spanyolországra vonatkozóan jegyzi meg Kéri Katalin: *Nevelés és művelődés Hispániában*. Történelmi tanulmányok, Szeged-Pécs, 2009, 189. p.

⁶⁸ KöA, 1838. november 1., lásd még a december 29-i bejegyzést.

„életemberekké” való nevelést⁶⁹ tartotta szem előtt a tudományossággal szemben. Nem véletlen tehát, hogy a tanrendeket a mindennapokban alkalmazható ismeretek elsajátítása jegyében szerkesztették, amit tulajdonképpen a gyermeküket nevelőintézetbe adó vagy házitanítókat fogadó szülők többsége el is várt. A két szempont – a hasznos ismeretek elsajátítása és a hagyományos szerepek határainak kiszélesítése –, azaz az egyéni és a társadalmi érdek nehézén volt összeegyeztethető.⁷⁰ Anna estében utalást is találunk erre. Bethlen Katalin lányának, Klárának írott levelében panaszkodik, hogy „Annával nagyon sok bajom van, mert az nevelőházi falsch ideák a fejébe vannak, nem akar a gazdasszonykodásba belenézni. Megbántam, miért adtam ki a háztól, örökké a könyv van a kezibe.”⁷¹ Hasonló viszonyulással találkozott Antónia is. Részben az önmaga belátása szerint, részben pedig a külső „vádakra” válaszolva, hazakerülve megpróbálta kamatoztatni mindazt, amit Pesten tanult: tanítja kisebb testvérét, besegít a házi munkába stb. „Most mi Marival fonókába szoktunk estve egymáshoz járni. [...] A’ fonást mind a’ ketten nagy szenvedéllyel teszük, mivel a’ gazdasszonyság fő fő ágának tartjuk, ’s igen jól szeretnők tudni” – írja.⁷² Emellett egyik kedvenc tevékenysége a kertészkedés volt.⁷³

A lánynevelésre különösen a Kölcsey-, illetve a Kornis-napló kapcsán érdemes kitérnünk, hiszen Antónia nem sokkal naplója vezetésének megkezdése előtt (1837) került ki a tanoda falai közül, Anna pedig éppen a naplóírás idejekor volt nevelőintézetben. Sajnos a Tántzer Lilla-féle intézetről meglehetősen kevés adat maradt fenn,⁷⁴ a „Cavaliero kisasszony” által vezetettnek egyelőre még nem sikerült a nyomára bukkannom. Mindkét lány nehézségként éli meg a családtól való elszakadást,

⁶⁹ Borbíró Fanni: Történelmi lecke lányoknak. Teleki Blanka mitikus alakja a nemzeti emlékezetben In: *Társadalmi nemek képe és emlékezete Magyarországon a 19–20. században*. Nők a valódi esélyegyenlőségért Alapítvány, Budapest, 2002. 66. p.

⁷⁰ Győri Anna: „*Picin körömben nem volt mező szép vágyaim teljesítésére.*” Államvizsga dolgozat. Kézirat. ELTE, Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2012.

⁷¹ MOL, Károlyi család levéltára, P 387 Károlyi Klára személyes iratai, B. 2. a. Gr. Bethlen Katalin levele gr. Károlyi Klárához. Pest, 1852. december 20.

⁷² KöA, 1842. január 11.

⁷³ KöA, 1843. május 23.

⁷⁴ Itt említjük, hogy ugyancsak ebben az intézetben tanultak Wersényi Róza és Katica, Wesselényi Miklós nevelt lányai, de Szendrey Júlia is. Gábor Júlia (kiad.): *i. m.* 241. p.

távollétet. „Illyen volt a’ gyermek mikor Pestre olly mesze vitetett szülőitől, neveltetés végett. Midőn elhagyták az idegenbe, egy darabig nem bírta felfogni az elválás iszonyu fájdalmait [...] Minden arcz, minden mosoly, minden szó oly idegen vala előtte, hogy el se beszélheté otthoni örömeit játékait apró foglalatosságait. Három hoszú hétig tartott e’ kínos fájdalom, ez idő alatt Bártfayné és Tenczer Lilla nevelőném vigasztaló angyalok valának. Ez idő örökre felejthetetlen marad nekem, mert ez volt legelső nagy szenvedésem. Lassankint ismerősökké váltak az idegen arcok és szavak, lassanként vigasztalódtam én is, a’ gyermek. [...] Boldog voltam mint othon.” – nosztalgizált Antónia. Mindkét szerzőnél igaz, hogy a nevelőnőjükkel viszonylag közeli, általuk barátinak értékelt kapcsolatot tartottak fenn, amely az Antónia estében nem szakadt meg az intézetből való elkerülés után sem.⁷⁵

Az említett tanintézetek növendékeiket a korszakban szokásos nevelésben részesítették, ami a naplókban leírt tárgyak, foglalkozások, tevékenységek alapján végigkövethető. Anna az új ismeretekre fogékony és szorgalmas diáknak bizonyult, aki szívesen és rendszeresen készült az órákra, emellett kiváló magaviselete volt.⁷⁶ Antónia szintén jól teljesített a vizsgákon, jó magaviselettel örvendeztette meg hozzátartozóit. Legfontosabb tárgyai között – az előbb említettekhez igazodva – szerepelt a rajz, a zongora és tánc, illetve a hittan.⁷⁷ Az idegen nyelv ismeretét fontosnak tartották az elit köreiben. A német nyelv mellett franciául és angolul tanultak, Antónia az oroszul is megpróbálkozott: „Igen nagy bosszuságomra van hogy az orosz nyelvet nem tudom megtanulni, de olly durva is ez, hogy mig egy különös czifra szót megtanulok, tizet zavarok össze ’s felejték el” – írja.⁷⁸

A művelődés egyik formája a kulturális eseményeken való részvétel volt. A színházba, operába, hangversenyekre járás rendszeres tevékenységnek számított, amit

⁷⁵ KöA, 1839. augusztus, KA, 1850. december 18.

⁷⁶ KA, 1850. október 11.

⁷⁷ A reformkorban a hitéletet többen a gazdasági, társadalmi, szellemi élet megújulásának és megújításának eszközeként értékelték. A hitélet leginkább az erkölccsel állt összefüggésben, ilyen vonatkozásban is meghatározta az egyén öntudatát. A naplófolyamból is érzékelhető, hogy szerzőink életében fontos szerepet játszott a vallásos élet gyakorlása, a vallási nevelés. Olykor a naplószövegek imádságokat is tartalmaznak.

⁷⁸ KöA, 1839. december 16.

különösen a Kornis- és a Slachta-napló is igazol. A látottak értékelésére mindegyik naplóban sor kerül rövidebb vagy hosszabb terjedelemben. A feljegyzések tehát színháztörténeti szempontból is érdekesek, megismerhetjük a korabeli pesti, bécsi, soproni színházak műsorra tűzött darabjait, az előadások nézőközönségét, nézőpontokat adva azok sikereinek vagy bukásainak lehetséges okaira.

A művelődés, tanulás fontos eszköze volt az olvasás, ugyanakkor mint szórakozási lehetőség sem utolsó. „Pedig csak szükséges valami elszóródás⁷⁹ a' léleknek, 's az olvasás az” – fogalmazza meg Antónia.⁸⁰ Szerzőink néhány olvasmányáról is értesülünk, a bejegyzések olykor tehát olvasmánynapló jelleget is öltenek. Anna egy bizonyos „Elisabeth d'Autriche” című könyvet említ, de élvezettel ír Byron verseiről is. Nevelőnőjétől karácsonyra könyvet kapott ajándékba, „melybe minden ángoly írónak legszebb munkái megvannak, nagyon megörvendettem ezeknek a könyveknek, mert ezek kezdete a kis bibliotékámnak, melyet akarok gyűjteni.” – írja.⁸¹ Antónia Goethe műveit lapozza előszeretettel,⁸² de Kölcsey és Wesselényi, Eötvös, Jósika munkái mellett Victor Hugo, Bulwer *Maltravers* című írását olvasta nagy érdeklődéssel. Az általuk olvasott műveket mások javaslatai alapján választják ki, amely szintén egy eszköz a nevelésre, az értékek átadására, a személyiség formálására.

A naplókból is kiérződik a társadalom fentebb említett szkepticizmusa a nők művelődése iránt. Antónia többször panaszkodott arról, hogy az egyéb teendők miatt nem jutott elég ideje az olvasásra. „Azok kik engem oly nagy olvasónőnek olly könyvbuvárnak hisznek, kik nem tudják az én környülményeimet, nem hinnék ezt, ha mondanám nekik. [...] Egész nap varok vagy más dolgokat végzek a' ház körül, [...] este pedig az egész család együtt ülünk, én varok vagy kötünk, 's két vagy három este hetenként hirlapot olvasunk, valaki közülünk fennhangon, és csak vasárnap találkozhatnám Maltraversel...”⁸³ A megfogalmazásból ugyanakkor a társadalom által szabott határok elfogadása is kiérződik.

⁷⁹ szórakozás

⁸⁰ KöA, 1843. február 19.

⁸¹ KA, 1850. december 23.

⁸² KöA, 1839. március 5.

⁸³ KöA, 1844. december 1.

Az olvasáshoz képest az írás – mint női foglalatosság – is hasonló megítélés alá esett. Annál is inkább mivel a század folyamán a nők önművelődésének egyik formája Európa-szerte az írásban fejeződött ki. A sajtóban megjelent cikkek, írások a véleménynyilvánítás eszközei lévén közéleti, ugyanakkor irodalmi szöveg esetében az irodalmi életben való szerepvállalást is jelentettek vagy feltételeztek egyben, amely életre hívta a női dilettantizmusról szóló diskurzust. A legtöbben kezdetben névtelenül vagy álnéven publikáltak. Így járt el Slachta Etelka is, aki a *Regélő*ben egészen 18 éves koráig Ligeti Irma néven jelentette meg írásait.⁸⁴ „’S mennyi kritikára adott ’s ad még most is alkalmat az én olvasgatásom, ’s mint hiszik némelyek hogy én valóságos ironé vagyok, ’s rövid időn egy munkával fogom őket meglepni, ’s e’ felett mennyit bölcselgettek ’s gúnyolódtak némellyek!”⁸⁵ – olvashatjuk Antóniánál.

A vizsgált naplószövegek léte, valamint a bennük foglaltak azt bizonyítják, hogy az imént vázolt vélekedésnek nem volt különsebb hatása – legalábbis a leírtak alapján – szereplőinkre. Kölcsey Antónia naplójában arról olvashatunk, hogy ismerősei Molnár Borbála-i⁸⁶ bölcsességűnek hívták, Slachta Etelkánál pedig látjuk, hogy ő már irodalmi tevékenységet is folytatott.⁸⁷

Női szerepek

A 19. század első felében különösen népszerűvé vált a társadalmi nemi szerepekről való gondolkodás. A drámaíró Madách Imre szerint az, hogy ez a témakör ennyire fontossá vált a társadalom számára, sőt egyes esetekben – a nőnevelés, a honleányság, az

⁸⁴ „A literaturai pályán léptem fel először ön-nevem alatt fel.” SE, 1839. december 31.

⁸⁵ KöA, 1843. szeptember 4.

⁸⁶ *Molnár Borbála* (Sátoraljaújhely, 1760 – Hajdúbagos, 1825), író- és költőnő. Mikes Anna grófnő társalkodónője. Korának több írójával – Édes Gergely, Ráday Gedeon, Kazinczy Ferenc – állt kapcsolatban. Munkái között szerepelnek: Főstrázsamester Csizi Istvánnak nemes Molnár Borbálával... verses levelezései (Pozsony, 1797); Barátsági vetélkedés (Kolozsvár, 1804); Szerentsétlen indulat... (Kolozsvár, 1804). Kenyeres Ágnes (szerk.): i.m.

⁸⁷ Etelka a *Regélő*ben (1833–1841) elbeszéléseket és kisebb novellafordításokat jelentetett meg. Írásait vagy saját monogrammjával, vagy Ligeti Irma néven közölte. Lásd az 1839. június 5-i és a július 21-i bejegyzéseket. In: Katona Csaba (szerk.): i.m., I. köt. 57. p.

egyesületi élet – tettvággyal is egyesült, azt bizonyítja, hogy a helyzet nem felelt már meg a kor igényeinek.⁸⁸ A vizsgált sajtóanyagból és a személyes megnyilatkozásokból ugyanakkor kitűnik, hogy ez az érdeklődés sokszor a két nem szembeállítására, valamint a férfi és a nő közti testi, szellemi, illetve társadalmi különbségek túlhangsúlyozására hajlott. Egyik kifejeződése az orvostudományi kutatások terén figyelhető meg.

A 19. században a nők hivatásával kapcsolatban leginkább három szerepkört említhetünk: *háziasszony*, *anya*, *feleség*. A jó feleség, anya és háziasszony elsősorban a nőknek a családi körben elfoglalt helyéről való gondolkodást jelentette. „[Szemere Pál] Nekem azt mondá: örülök hogy szeret[i] Csekébe szülői’ házánál, a’ nőnek csak két helye van hol szeretni kell, ’s ez az apai ház, ’s azután a’ férji”⁸⁹ – emlékezett vissza Antónia. A reformkori nőnek feleségi és háziasszonyi minőségben tehát a meleg családi otthon megteremtése volt a feladata, annak vezetését, légkörét és kinézetét tekintve egyaránt. A jó ízlés, a tisztaság és rendszeret mellett kiemelik a mértéktartás, a takarékoság és az egyszerűség fontosságát.

A 19. század második felében az ideálisnak tekintett nő képe egyfelől a hagyományos szerepek, másfelől viszont éppen az ettől való eltérés felé mutató kezdeményezések, viselkedésminták mentén körvonalazható. Rachel G. Fuchs és Victoria E. Thompson *Women in Nineteenth-Century Europe* c. munkájában leginkább a németországi és tőle nyugatra eső országokat jellemző viszonyulással kapcsolatban állapítják meg, hogy a társadalom minden szintjén a hagyományos szerepekről alkotott felfogás befolyásolta, de nem határozta meg a nők életét. „Férfiak – és nők – különböző módon értelmezték a családot illető dolgokat, hiszen a háziéletből eredtek a társadalom gyors és folytonos változásai.”⁹⁰ Ez meglátásom szerint a reformkori magyarországi és erdélyi viszonyokra egyaránt igaz, jóllehet itt később indultak meg a változásra irányuló folyamatok és lassabban, sokszor pedig kevésbé látványosan mentek végbe. A sajtó, illetve a közvélemény megerősödése által egyre többen váltak részeseivé annak a körforgásnak, amelyet az értékek elsajátítása, átadása vagy éppen az azok

⁸⁸ Madách Imre: A nőről különösen esztétikai szempontból. In Fábri Anna (szerk.): *A nő és hivatása. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből, 1777–1865*. Kortárs Kiadó, Budapest, 1999. 307. p.

⁸⁹ KöA, 1838. július 30.

⁹⁰ Fuchs, Rachel G.–Thompson, Victoria E.: *Women in Nineteenth-Century Europe*, Macmillan, 2005, 2. p.

megváltoztatására való törekvés töltött meg tartalommal. Ez figyelhető meg a magán- és a közéletben betöltött szerepekben, a szépről, jóról alkotott elképzelés formálódásában is. A kor szemléletében fontos helye volt a keresztény etikának, amely mindenekelőtt a kölcsönös tiszteletet és illendőséget írta elő. „Ha Isten előtt – férfiak és nők – egyformák vagyunk” – olvashatjuk egy nők számára írt protestáns imakönyvben –, „szükséges, hogy a férfiak is egyenlő tisztelettel viszonyuljanak a nő iránt.”⁹¹

A reformkort jellemző szellemi ébredés, valamint a közvélemény megerősödése az említett szerepeket is jelentősen a közélet köre felé terelte, mintegy társadalmi hasznosság felől közelítette meg ezeket. Ilyen vonatkozásban a család és ezáltal a nemzet szaporodása, fenntartása, illetve az utódok megfelelő nevelése miatt az anyaságot hivatásként fogták fel, amely ugyanakkor a honleányi szerep egyik vetületeként is jelenik meg. A virágzó társasági élet, illetve a reformkor ismert történelmi és politikai eseményei újabb elvárással egészítették ki ezt a palettát, a társasági hölgy képével. Ez utóbbinak szerzőink közül leginkább Etelka felel meg, aki naplófolyama szinte minden részében kitér valamely társasági eseményre, azok résztvevőire, arra, hogy hogyan érezte magát egy-egy bálon, estélyen, kivel táncolt, ki udvarolt neki stb. A leírásokból – legalábbis az Etelka meglátása szerint – kitűnik, hogy Etelka gyakran a társaság férfitagjainak kitüntetett figyelmét élvezte, a táncpartnerek versengtek egymással azért, hogy felkérhessék. Az egymás kegyeiért és a minél jobb „párthie” megszerzéséért, a legszebbnek, legjobbnak, legelőkelőbbnek járó elismerésre való törekvés áthatja a társasági életet. „Büszke hiúságának jól fog esni, hogy unokája főhercegtől kitüntetve, vele társalkodik, s táncol”⁹² – jegyezte meg Etelka önmagáról szólva. A bálók, látogatások és egyéb összejövetelek Etelka – akárcsak többi kortársa – számára mindenekelőtt a férjkeresésre jelentenek alkalmat.

A 19. században Európát egyfajta egyesülési láz jellemezte, a század második felében egyre több egyesület alakult. Az ekkor létrejött szervezetek a művészetek és a kultúra pártolása mellett a közéletben való megnyilvánulás egyik formájává váltak. A vallási vagy világi alapon létrejött egyesületek általában kulturális, illetve szociális

⁹¹ Brandt, Juliane: *i. m.* 103. p.

⁹² SE, 1839. december 30.

tevékenységet folytattak, céljuk a közösség ügyének szolgálata és a segítségnyújtás volt. Ezek tartalmát a jótékonykodás jelentette, amely továbbra is a társadalmi elismerés részét jelentette. A filantróp szellemiséget egyfelől a női lét összetevőjeként élték meg, kötelességnek és elhivatottságnak, ugyanakkor presztízst is jelentett, hiszen szervesen hozzátartozott az úri hölgy képéhez. Hasonlóan a neveléshez, nem mindenki értett egyet az egyletek szükségességével sem, mert ez elvonja a nőket az igazi feladataiktól, a család és a háztartás körüli teendők maradéktalan teljesítésétől.

Ahogy azt a szerzők bemutatásánál említettem, Kornis Anna a Magyar Gazdasszonyok Szövetségének alapítótagja volt, Kölcsey Antóniáról is úgy emlékeztek meg, mint aki a rászorulókon segítő, adakozó asszony volt. Ez a szellemiség néhány helyen naplójában is tükröződik. „Én csak azért nem megyek városokra örömet, mert hogy mindenfelől utba kerülnek a’ sok koldusok, a’ legnyomorultabb alakban és rongyokban. És igen rossz érzés támad bennem látásoknál, mert lehetetlen ennyi nyomorultat felsegélteni, csak legkissebbé is; ’s hányan vagynak, kik egynek sem adnak semmit!”⁹³ – írta egy alkalommal. „Igen nagy inség van valóban ebbe a’ faluba. O istenem hogy nem lehet rajtok segíteni! annyi sok éhezőt látok, de avval a’ kevés kenyérrel vagy étellel a’ mit sokszor adhatok, hogy lakhatnának jól, ’s mily kevésnek adhatok én annyi sok közzül. [...] Mig sokan ebbe a’ korba a’ czukros ételek közt is mérgesen válogatnak addig hány van a’ ki hetekig is alig lát egyebet málékenyérnél, a’ mi csakugyan rossz eledel, kivált magába. [...] O istenem, miért is van e’ nagy különbség az emberek közt?” – áll ismét.⁹⁴

A házasság és a vallás

A házasságról a 19. században még többnyire mint alárendeltségi viszonyról gondolkodtak. „A házasság rendelkezésében Istennek különösen két célja volt: a szaporodás és a segítség. Úgy rendelte pedig [...], hogy a férfi az asszony feje, az asszony pedig a férfinak társa s segítője legyen.” – olvashatták a nők a református imakönyvben. Ugyanitt

⁹³ KöA, 1839. október 4.

⁹⁴ KöA, 1843. március 27.

áll az is, hogy a házasság létrejötte alapvetően a férfin múlik, hiszen övé a választás joga és lehetősége. A nőnek nem marad más, minthogy imádkozzon, illetlenségnek számítana, ha ő keresne magának férjet.⁹⁵ A házasságban a nőnek kevesebb szabad akarata van – vélték. Ez a felfogás, ahogy a társadalmi nemi szerepekkel kapcsolatos meglátás számos egyéb vonatkozása is, szoros kapcsolatban állt a nők és a férfiak közötti fizikai és szellemi képességekről való gondolkodással is. Hasonló írások tömegével jelentek meg a század közepétől virágkorát élő sajtó és egyéb nyomtatványok hasábjain. Többségük szerint a nők szellemi és fizikai szempontból is alulmaradnak a férfiakkal szemben; ennek hátterében többnyire a nőneveléssel, valamint a közéletben való szerepvállalással (egyletekben való részvétel, publikálás, különböző sportok művelése stb.) kapcsolatos fenntartások álltak.

Az általam vizsgált naplókban az említett szerepkörök közül a házasságot érintő megjegyzések a legérdekesebbek. Itt jegyzem meg, de tüzetesebb tárgyalására nem szorítkozom, hogy a flört és az egyéb technikák, ahogy a házasságkötést megelőző folyamat is szigorúan szemmel tartott volt a korban. A bálokban a gyermekeiket elkísérő anyák vagy az ún. gardedame-ok különösen a lányok erkölcsére vigyáztak. A társasági élet forgatókönyvében előkelő helyet foglalt el az illem, amely nemcsak az öltözködést, a megjelenést, a tánc- és ülésrendet, de a viselkedést is szabályozta. A szabályok és a határok be nem tartása pletykákra adott okot, mint ahogy az az általam bemutatott három naplóban is megemlíti. „Pedig kivált én már megunhattam a’ sok kritikát. Nekem minden tettemre és szavamra figyelemmel vannak. Néha még azt is megtudják, bálba mit beszéllek ismerősömmel. ’S ha némellyekkel tovább beszélgetek egy pillanattal mint másokkal, már elmondják hogy azok engem érdekelnek“⁹⁶ – olvashatjuk Kölcsey Antóniánál, de Kornis Anna nővérét is alaptalanul hozzák hírbe bizonyos Oldershausen báróval; Slachta Etelka pedig igazi zsonglörként lavíroz a szemérmesség és a kacérság között.

⁹⁵ Egy 1786-ból származó könyvből idézve, ami még forgalomban volt a 19. század közepén is, Juliane Brandt: „Egy és ugyanazon felséges célra vagyunk mindnyájan teremtve.” A 19. századi protestáns imakönyvek nőképe. In: Gyáni Gábor-Nagy Beáta (szerk.): *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2007. 98. p.

⁹⁶ KöA, 1843. szeptember 4.

A vizsgált szövegek szinte minden fent említett elgondolásra, viszonyulásra példával szolgálnak. Az ideális férjnél mindhárom szerző a magyarságot, a gazdagságot és a rangot, a kellemes megjelenést és a jó modort tartotta fontosnak. A Kornis Anna megfogalmazásában: „A Clariss (kihúзва: jövő) férje, először, mert Magyar, másadszor, mert gazdag lesz, harmadszor, mert herceg lesz.”⁹⁷ Slachta Etelka is hasonló elképzeléseket fogalmaz meg egyik udvarlójával kapcsolatban: „Homokba folynának terveim — ő, noha magyarul beszél, mégsem magyar. Ő gróf, de nem gazdag. Oly kétségekbe mélyedtem. Honszeretet és oly gyöngéd érdek, melyet ő bennem gerjeszte, küzdenek egymással.”⁹⁸ Mindezekről a viszonyulásoktól eltérőnek mondható Wesselényi Miklós Lux Annával kötött házassága, amelyről Antónia a következőket írta: „Sehogy se tudok megbarátkozni e’ házassággal. Midőn hallottam egyszerre előmbé tűnt a’ báró minden tökéletességeivel egész nagyságában. [...] Nem tartottam földi nőt méltónak hozzá, ’s mindég azt hittem, hogy ezért nem házasodik meg. És most, megházasodott és elvette a’ – szobalyányát!⁹⁹ mily váratlan.”¹⁰⁰

A naplóíró Kornis Annának még távoli gondolatnak tűnt a házasság,¹⁰¹ az ő számára inkább nővérének a férjhezmenetele jelenti az aktualitást. A leendő férj, Károlyi Ede gróf megjelenésétől kezdve Anna naplóbejegyzései a nővére és az Ede között kibontakozó viszony körül forognak. Ez a napló legizgalmasabb, ugyanakkor legdinamikusabb és legtartalmasabb része is. Történés történet követ. Ede és testvére, Sándor megjelenik a Kornis rezidencián egy estélyre szóló meghívással, amelyet Ede eszközölt ki az estélyt adó „Teleky Maxnétől”, feltehetően azért, hogy Klárával megismerkedjen. A család sokáig tanakodik, hogy elmenjenek-e, nehogy Klárát újra alaptalanul hírbe hozzák, végül mégis elmennek. Báli idény lévén újabb és újabb alkalmak következnek, lehetőséget adva a két fiatalnak a találkozásra és az ismerkedésre. „Ede nagyon csinálja a kurt Clarissnak” – számol be a napló.¹⁰² Klára az elején még

⁹⁷ KA, 1850. december 24.

⁹⁸ SE, 1839. április 19.

⁹⁹ A házasságra csak 1845-ben került sor.

¹⁰⁰ KöA, 1843. február 18.

¹⁰¹ „Magának a régi plánuma is bé fog teljesedni, t. i., hogy egy tántjával Angliába megy és ott egy gazdag lord elveszi.” KA, 1851. január 27.

¹⁰² Uo. 1851. január 8.

vonakodik és Edének is van valami lezáratlan szerelmi ügylete, mert „Károlyi nagy kurtizáló”,¹⁰³ ám hamarosan kölcsönös vonzalom alakul ki köztük.

Eljegyzésre kerül a sor. Ede nagybátyjai, Károlyi Lajos és György, megkérik Klára kezét. „Kedves Annám, imádott testvérem! Bocsásson meg, hogy olyan későre írok, de képzelheti ezekbe a napokba, midőn sorsom felett határoztak, nem voltam oly állapotba, hogy eszemet összeszedjem. De már el van vetve a kocka és Károlyné leszek. Tegnap itt volt az öreg Károlyi István és anyámtól megkért. De, Anna, angyali testvérem, mit gondol, boldog leszek vagy nem? Ő igen jó ember, azt mondja, hogy szeret, én is szeretem és talán Isten megáld és megengedi, hogy mindég így legyen. [...] Ki hitte volna mikor idejöttem, hogy oly jószerencse vár rám” olvashatjuk a Klára levelében.¹⁰⁴

A házasság mindkét család számára fontos esemény.¹⁰⁵ A szülők feltétlenül a frigy mellett állnak, hiszen mindamellett, hogy a fiatalok között láthatóan kölcsönös vonzalom van, egy Károlyi vej kiváló partit jelentett anyagi és társadalmi szempontból egyaránt.¹⁰⁶ Az esküvőnek mindössze ez az egy akadály volt: „az öreg Károlyi István, ki maga ment anyámhoz megkérni, csak azt a kondíciót¹⁰⁷ tette, hogy Clariss katolika legyen.”¹⁰⁸

A század első felében, különösen Erdélyben, ahol négy bevett felekezetet ismertek el – katolikus, evangélikus, református, unitárius – még mindig nagy hangsúly esett a vallási hovatartozás kérdésére. Az országgyűlési jegyzőkönyvek tanúsága szerint ezt az időszakot a sérelmek korszakának is nevezhetnénk. Az állandó jelleggel felmerülő kérdések között a vegyes házasságok, illetve az abból születendő gyermekek vallási hovatartozása volt leggyakrabban a vita tárgya. A sérelmeket Erdélyben végül az 1841–

¹⁰³ Uo. 1851. január 8.

¹⁰⁴ Uo. 1851. január 27.

¹⁰⁵ A vőlegény testvére Sándor nem támogatta ezt a házasságot. KA, 1851. február 3. Testvére halála után éppen sógornőjét vette feleségül.

¹⁰⁶ Az érdeket az is látszik igazolni, hogy bár gróf Bánffy Miklós az Erdélyi Református Egyház főgondnoka, mégis a vallásváltoztatás mellett állt a család.

¹⁰⁷ feltétel (latin)

¹⁰⁸ Uo. 1851. január 20.

42-es országgyűlés rendezte, amely törvényessé tette a vegyes házasságokat, a születendő fiúgyermek pedig az apa, a lányok az anya vallását követték.¹⁰⁹

A családtagok különbözőképpen reagáltak a kérésre. A menyasszony tanácstalan: „Oh!, Anna, csak egy ne volna, az a vallásváltoztatás, mert mikor rá gondolok a szívem majd elreped és nem tudom mit tegyek.”¹¹⁰ A szülők mindketten támogatták az áttérést: „Anyám akarja, apám is, csak Clariss nem, ki küzdik maga magával és nem tudja mit tegyen. Anyám azt mondja neki, hogy tegye meg, mert miért rontsa el egész jövődjét egy külső formáért. Írta anyám a fiúknak, hogy bíztassák, hogy megtegye.”¹¹¹ – írja a szülők viszonyulásáról.

Anna – Klárához hasonlóan kisebb tragédiaként élte meg, hogy számukra testvérekként, de az egész családnak is véget ért a közösen eltöltött idő. Anna kifejezetten ellenezte a vallásváltogatást. „Én nem írok neki [...] Én azt tartom, hogy nagy áldozat az, hogyha megteszi. És csak akkor tehetné meg, hogyha tiszta szívből érezné és mindenek felül adorálja. Éppen ezt szeretném én tudni, mert akkor tudnám mit gondolni. Én a Clariss helyibe mindent megtennék, hogy ezt az áldozatot kikerüljem.”¹¹² Anyja Annának is azt tanácsolta, hogy mivel még úgysem konfirmált, ő is térjen át a katolikus vallásra, hiszen ez megkönnyítené majd a férjhezmenetelét. „Oh!, mert ez nagy dolog azt mondanom, hogy hagyják meg nekem a religjomat¹¹³ és a gyermekeim lehetnek katolikák” – mondja.¹¹⁴

Kölcsey Antónia Wesselényi Miklós iránt táplált érzelmeket, de ezek – mint ahogy a fentiekben is említettem – csak plátóiak maradtak, maradhattak. Mindenki nagy meglepetésére a család közelében élő Kölcsey-joggyakornok, Pap Endre kérte meg Antónia kezét. „Pap Endre az estve Apámtól megkérte kezemet, anyámtól már előbb. Mind a’ hármunkat igen meglepett ez. Már három éve hogy őt esmerjük, ’s soha csak egy szócska sem árulá el szándékát, [...] Midőn elmondá akaratját [...] én igen

¹⁰⁹ *Az Erdély nagyfejedelemség rendéinek Kolozsvár városban 1841-ik év november 15-ik napján kezdődött ország gyűlésükről készített jegyző könyv.* Kolozsvár.

¹¹⁰ KA, 1851. január 27.

¹¹¹ Uo.

¹¹² Uo. 1851. január 20.

¹¹³ vallás (latin)

¹¹⁴ KA, 1851. február 13.

megzavarodtam, nem valék képes felpillantani a' földről. Apám megköszöné Pap Endrének háza eránti szivességét 's ki mondá hogy engem még soká nem akar férjhez adni. Ekkor ő azt mondá, hogy bár mily soká is, – fog várakozni. De apám engem nem akar lekötöni, 's nem is fog soha; mert mint mondá ki kezeskedhetik valaki érzeteiről!”¹¹⁵ A házasság tehát nem jött létre, Pap Endre örökre kilépett Antóniaék életéből, ő pedig később geleji Katona József felesége lett.

A vallásváltoztatás kérdése a kort jellemző vallási „bizonytalansággal” egyetemben a Kölcsey-naplóban is megjelenik. „Most a' feltámadásroli reményt kétségbe hozták, pedig minden remény szép 's vigasztaló, ugy ez is az vala. Milly boldogító gondolat egykor fellelhetni kedveseinket, 's velök mindég örökre élni. Valóban én nem tudom mit hidjek a' feltámadásról már.”¹¹⁶ Továbbá: „Ma egy anecdotot hallottam elbeszélltetni, melly engem egészen fellázított [...] A' vegyes házasságrul csinálták azt, 's Krisztust és Istent is bele hozták, nem ügyelve semmit az ő szentségekre, hanem a' legtiszteletlenebbül emlékezve róllok, hogy félek elmondani is. [...] Nem hiába állitják az éltesek, kik már más szellemű korban is éltek, hogy e' mi korunk mind inkább elvallástalanodik. Oh de szomorú! Épen e' korban, mikor minden szép és jó olly nagy haladásban van, mikor mindenki más más szép gondolatot és hasznos tervet akar létesíteni, [...] egyedül Istenrül feledkeznek meg [...] Én ugy gondolom azok kik Istent sértenek inkább érdemelnének büntetést, mint azok kik mert szegények lopni kéntelenek. [...] Én legalább mindig elborzadok mikor az Isten ellen valamit hallok, azt gondolom, hogy ilyeneket hallani is bűn. Mert én szeretem Őt, 's félem, 's tudom hogy Ő hall és lát mindent, hogy mindenütt van, és hogy ki annyi sok ezer bájta ada a' földnek lakóji számára, az Ő.”¹¹⁷

„S nem-e iszonyú e sors is? hogy mi ne maradhatunk így, csak mint szerető testvérek!” – tette fel a kérdést Etelka. „Valóban, valóban, a világ egyik legrafináltabb esete az, hogy a nőket annyira fölébe emelik. annyival inkább tisztelik a leányoknál. Lelkemre! E nélkül egy tiszta, nemes érzésű, felülemelkedettebb, szellemibb leány sem volna arra bírható, hogy férfiú neje legyen — hisz szorosán véve a dolgot, nincs ennél

¹¹⁵ Uo. 1842. február 14.

¹¹⁶ KöA, 1838. június 17.

¹¹⁷ Uo. 1842. január 7.

lealacsonyítóbb, porba rántóbb, nincsen egy tiszta érzésű lény büszkeségét sértőbb valami e földön. S mégis, éppen ez szerez neki tiszteltetsét, becsületet — szörnyen barokk, szörnyen nevetséges fellázasztó ellentét! [...] S én leszálok tisztaságom egéből, állattá lealacsonyulok s Józsim neje leszek” olvashatjuk Etelka naplójában házassága előtti nyilatkozatát.¹¹⁸ Ez a megnyilvánulás azonban korántsem értelmezendő szó szerint, inkább a szerző írói vénáját dicséri. Az egész naplófolyamon át valóban az az érzésünk, hogy Etelka büszke szemérmességére, becsületét és tisztességét mindenkinek felett igyekszik megtartani és mindent megtesz, hogy környezetének is jó véleménye legyen róla. „... az én hódolóm lett (Rudolf). Az enyém, ki annyiban kivétel vagyok az itteni leányok közt, ki több energiát bírok s kinek karaktere szilárdabb, nemesebb”¹¹⁹ – jegyzi meg egy alkalommal magabiztosan. Leírásaiból azonban az is kiderül, hogy általában a társaság középpontjában volt, a férfiak körülrajongták, és kiderül az is, hogy az udvarlást nem vetette meg. A férjhezmenés nála valóban programszerű. A kiemelt szövegen keresztül is érzékelhető, hogy nemcsak a társadalom, hanem ő maga is a feleség szerepet tekinti elsődlegesnek.

¹¹⁸ SE, 1842. március 26.

¹¹⁹ SE, 1840. június 19.

Összegzés

Kölcsey Antónia, Slachta Etelka és Kornis Anna naplói egyfelől három 150 évvel ezelőtt élt fiatal lány életének egy töredékét tárják elénk, ezzel együtt pedig a reformkori társadalmat jellemző normák, szokások lenyomatait őrzik. Szerzőink számára a füzet elsősorban a megértő barát, a beszélgetőtárs szerepét töltötte be, a „naplóbarátnét” érzékelhetően egyes szám második személyüként kezelték. Kornis Anna naplója esetében – ahogy a napló nyilvánosságának kérdésénél említettem – szerző-napló viszonya nem teljesen négyszemközti. „Nagyon változékonnak fog engem minden ember találni, aki fogja ezt a könyvet olvasni”¹²⁰ – írta Anna, mintegy felkínálva azt a lehetőséget, hogy mások is elolvashassák a szöveget. A későbbiekben konkrétan utalt is arra, hogy nővére és legjobb barátnője időnként lapozták a naplót.

A napló énirat lévén a személyes vélemény kinyilvánításának, a saját gondolatok megfogalmazásának terepe, ugyanakkor a személyiség, de az identitás tükre is. A három napló kapcsán felmérhető, hogy mennyire fontos szerzőinknek a mások véleménye, meglátása és hogy többé-kevésbé igyekeznek-e is ehhez igazodni, adott esetben ennek megfelelni. Tóth Zsombor szerint az egyéni elképzelések ellentétes, vagy nem megegyező volta a társadalmi elvárásokkal egy „kreált identitást” hoz létre, amely beépül az adott személy identitásába, önmagáról alkotott képébe is.¹²¹ „A gyengébbik nemmel szembeni elvárások és az őket ért egyéb külső hatások közepette nem meglepő, ha az „én” nem tudta belehelyezni saját magát a társadalomba, vagy kevésbé fejlődött ki. Szolgáljon erre példaként Lemouton Emília, akinek naplójából hosszabban is érdemes idézni: »Atyám belőlem csodagyermeket akart nevelni, mi szinte számtalan kínok forrása volt rám nézve, mert nekem a csodák létrehozására, sem alkalom, sem időm nem engedtetett; a zenéhez nagy tehetségem s nagy szenvedélyem volt, de először nem tartottak jó mestert, másodszor pedig ha zongorához ültem haragudott az anyám, hogy

¹²⁰ KA, 1850. október 30.

¹²¹ Tóth Zsombor: *i.m.*

miért nem varrok vagy kötök inkább; így volt a tanulással is, anyám nem látott szívesen könyvet, atyám pedig varrótűt kezemben; azonkívül pedig szerencsétlenségemre néha nem egészen ostoba leveleket írván, atyám második Sevignét is akart belőlem faragni, a nélkül, hogy erre illően elkészítene vagy szükséges útmutatásokat adna; a sokféle tervnek rossz eredménye lőn; mert mind a mellett, hogy bennem képességet és vágyat is éreztem felülemelkedni ama nagy ember tömegén, melyet igen korán megismerni és megvetni tanultam, alkalom hiány s kedvetlenségből elmaradtam mindenben, mert Liszt, Maintenon, Sand és Malibran egy személyben csak nem lehettem.«¹²²

„Különös az a' hiuság mi bennünk némberekbe, mi szerint átaljába nem akarunk utólsók lenni, bár mibe kerüljön is az elsőbbség“¹²³ – írta Antónia naplójában. Az önreflexió, az önismeret így fontos funkciót töltenek be a naplókban. Az egyén önmagáról és másokról, illetve a mások róla alkotott véleményét számtalan tényező meghatározza.

Egyén és környezet viszonyát dolgozatomban a társadalmi elvárás és az egyéni viszonyulás összefüggéseiben vizsgáltam. A reformkorban igen sokan foglalkoztak a nők magán- és közéleti szerepvállalásával, a sajtó főként a nőneveléssel, a honleányi hivatással¹²⁴ foglalkozó vitáktól volt hangos, amelyről immár nők és férfiak pro és kontra egyaránt érveltek. A korban jellemző felfogás alapvetően a családi élet keretébe sorolta a nőt, társadalmi szerepét többnyire a biológiai reprodukcióban és az új generáció felnevelésében látta. Az európai társadalmak többségének viszonylag egységes elképzelései voltak a nő közéleti szerepvállalásáról. A nőt származásán túl férje foglalkozása, közéleti tevékenysége alapján ítélték meg. A nőket elsősorban származásuk, férjük közéleti pozíciója, foglalkozása, illetve gyermekeik neveltetése alapján ítélték meg, amelyhez a társaságban való megjelenés és viselkedés társult. A nőknek hírnevükre is jobban kellett vigyázniuk – az „ő (a férfiak) kényének s kedveknek többet szokás megbocsátani, másfelől pedig kevesebb vigyázatlanságot engedünk el

¹²² Czeke Marianne: *Lemouton Emília. Shakespeare összes drámai művinek első magyar fordítója.* Budapest, Franklin Nyomda, 1911. 6. p. Idézi: Győri Anna: *i.m.* 36. p.

¹²³ KöA, 1839. január 31.

¹²⁴ Ennek a legsarkalatosabb pontja a politikában való részvétel volt. „[Oldershausen báró] Mikor velem beszélt azt tanácsolta, hogy ne politizáljak soha, mert [...] az egy dámában nem szép.” KA, 1850. október 30.

nézik (a nőknek)” –, ¹²⁵ ugyanazoknak a cselekedeteknek is más következményeik voltak a nők számára. Ezt a viszonyulást azonban nem kell szükségszerűen lekicsinylőnek, igazságtalannak tekintenünk, sokkal inkább a hagyományos elképzelésekhez igazodónak.

Esetünkben a származásnak, a lakhelynek, a különböző emberi viszonyoknak, az adott közösség működési normáinak különös jelentősége van, ennek függvényében alakul szereplőink neveltetése, társasági élete, kapcsolatai, házassága, de világ- és önképe is. Anna, Antónia és Etelka bár nem ugyanabból a társadalmi rétegből való, de mindhárman (fő)nemesi származásúak és tehetős család sarjai voltak. Lakhelyük – Bécs, Szatmárcseke, Sopron – mindhármuk számára meghatározó volt, közös volt bennük, hogy Pestet mindhárman eszményi városnak látták. Az úrilányoknak megfelelő neveltetésben részesültek, amely a bejegyzések tartalmán túl a naplók szövegének kifejezőmódjában is megmutatkozik.

A korszakot jellemző, különösen a társasági alkalmakra javasolt viselkedési szabályokat leginkább Etelka látszott át-átlépni, aki szépségével és műveltségével, előkelő megjelenésével alkalomról alkalomra több férfi tetszését felkeltette, nemegyszer viszont nehezítette azt, hogy csak anyja jelenlétében és felügyelete alatt fogadhatja az udvarlókat. Etelka nem palástolja érzéseit, gondolatait, de mindig – néha szinte kínosan is – vigyáz arra, hogy nehogy szemérmességét és tisztaságát kétségbe lehessen vonni. Ezen a ponton ragadható meg a flört mint udvarlási szokás kérdése is.

Anna ugyanígy ingadozott az illik és a kell, valamint a szeretném között. Jó példa erre, amikor kijelentette, hogy nem hajlandó megváltoztatni vallását egy leendő házasságért sem, vagy amikor a szomszédos Coith-lányokkal való viszonyáról beszélt. Összességében véve azonban mindháromukról elmondható, hogy alapvetően igyekeztek megfelelni az elvárásoknak, amelyek már-már személyiségük részévé is váltak, tehát nem feltétlenül érezték tehernek, sőt inkább ezt tekintették a normalitásnak.

Kornis Anna, Kölcsey Antónia és Slachta Etelka naplóját olvasva ki-ki maga eldöntheti, hogy milyennek találja őket. Ezen túlmenően azonban a szövegek számtalan kérdést felvetnek, tartalmi gazdagságuk ugyanakkor elsősorban a mentalitás- és a

¹²⁵ Knigge, Adolf Franz. Érintkezés az emberekkel. [Ueber den Umgang mit Menschen], Ford. Nagy István, 15. javított kiadás, 1–2. kötet, Budapest, 1875, 2. kiadás, Budapest, 1887 In Fábri Anna (szerk): *A művelt és udvarias ember...* 198. p.

nőörtörténeti tárgyú ismereteinket bővíti, adott esetben árnyalja. A naplók társadalom- és irodalomtörténészek, nyelvészek, pszichológusok számára egyaránt értékes források, élvezetes olvasmányok lehetnek.

Az általam vizsgált naplók ugyanakkor örökségeknek is tekinthetők, mind tárgyi, mind pedig szellemi tekintetben. Ezt is érdemes figyelembe vennünk az olvasásuknál, különösen a Kornis Anna naplója esetében, amely máig kiadatlan, kéziratos forrás. Ennek a naplónak a kiadása jelenti a kutatás további fázisát számomra.

Felhasznált irodalom

Levéltári források, forráskiadások

„...kacérkodni fogok vele”. *Slachta Etelka soproni úrileány naplója, 1838–1840.*

Közreadta: KATONA Csaba, 1. köt., Mediawave Alapítvány, Győr, 2004.

„...kacérkodni fogok vele”. *Slachta Etelka soproni úrileány naplója, 1840 március–december.* Közreadta: KATONA Csaba, 2. köt., Mediawave Alapítvány, Győr, 2005.

„...kacérkodni fogok vele”. *Slachta Etelka soproni úrileány naplója, 1840 december – 1841 augusztus.* Közreadta: KATONA Csaba, 3. köt., Mediawave Alapítvány, Győr, 2006.

„...kacérkodni fogok vele”. *Slachta Etelka soproni úrileány naplója, 1842–1843.*

Közreadta: KATONA Csaba, 4. köt., Mediawave Alapítvány, Győr, 2007.

„Azért én önnek sem igent, sem nemet nem mondtam.” *Válogatás Slachta Etelka és Szekrényessy József leveleiből. 1842–1843.* Közreadta: KATONA Csaba, 5. köt., Mediawave Alapítvány, Győr, 2008.

Az Erdély nagyfejedelemség rendjeinek Kolozsvár városban 1841-ik év november 15-ik napján kezdődött ország gyűlésükről készített jegyző könyv. Kolozsvár.

Bánffy Eliz szépírási s egyéb iskolai gyakorlatai. Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemény (Colecții Speciale), Ms. 3391.

Bánffy György gyermekkori írásai. Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemény (Colecții Speciale), Ms. 3392.

FÁBRI Anna (szerk.): *A művelt és udvarias ember. A társas viselkedés szabályai a magyar nyelvű életvezetési és illemtankönyvekben, 1798–1935.* Szöveggyűjtemény. Mágus Kiadó, 2001.

FÁBRI Anna (szerk.): *A nő és hivatása. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből, 1777–1865.* Kortárs Kiadó, Budapest, 1999.

- GÁBOR Júlia (kiad.): *Kölcsey Antónia naplója*. Magvető, Budapest, 1982.
- Gróf Kornis Anna grófnő naplója, 1850–1851. Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, Kéziratgyűjtemény (Colecții Speciale), Ms. 1862.
- Hírharang In: *Hölgyfutár. Közlöny az irodalom, társasélet, művelődés és divat köréből*, Berec Károly (szerk.), Budapest, II. évf., 1854. július 10., 19.
- Magyar Országos Levéltár, Károlyi-hagyaték, P 387.
- WESSELÉNYI Polixénia: *Olaszhoni és schweizi utazás, 1842*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2006.

Szakirodalom

- A Göncz-Ruszkai Gróf Kornis-Család Anyakönyve (1446–1917). Összeállította: Dr. VERESS Endre, Budapest, 1917.
- ANDERSON, Bonnie S.–ZINSSER, Judith P. (szerk.): *A History of Their Own. Women in Europe from Prehistory to the Present*. 2. kötet, New York, 1988.
- BENDA Gyula: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 2006.
- BORBIRÓ Fanni: Történelmi lecke lányoknak. Teleki Blanka mitikus alakja a nemzeti emlékezeben In: *Társadalmi nemek képe és emlékezete Magyarországon a 19–20. században*. A kötet tanulmányai „Nő és férfi, férfi és nő. A társadalmi nemek kutatása Magyarországon”, a Budapesti Közgazdasági Egyetem Társadalmi Nemek és Kultúrakutató Központ által 2002 novemberében szervezett konferencia „Társadalmi nem: történelem, nemzet, emlékezet” szekcióján elhangzott előadások. Nők a valódi esélyegyenlőségért Alapítvány, Budapest, 2002. 29–55. p.
- BRANDT, Juliane: „Egy és ugyanazon felséges célra vagyunk mindnyájan teremtvé.” A 19. századi protestáns imakönyvek nőképe. In: Gyáni Gábor–Nagy Beáta (szerk.): *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2007. 96–127.
- Dr. HALÁSZ Sándor (szerk.): *Magyar Országgyűlési Almanach. A Magyar Tudósító Almanachja az 1906–1911. évi országgyűlésről*. Budapest, 1906.

- DUBY, Georges–LARDREAU, Guy: *Párbeszéd a történelemről*. E. Bártfai László (szerk.). Akadémiai Kiadó, Hermész Könyvek sorozat, Budapest, 2003.
- FÁBRI Anna (szerk.): *Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten, 1779–1848*. Magvető, Budapest, 1987.
- FÁBRI Anna: *Hétköznapi élet Széchenyi István korában*. Budapest, Corvina, 2009.
- FÁBRI Anna: *Magánélet Széchenyi István korában*. Corvina, Budapest, 2011.
- GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*, Osiris, Budapest, 2005.
- GINZBURG, Carlo: Mikrotörténelem. Két-három dolog, amit tudok róla. In: Uő.: *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem*. K. Horváth Zsolt (szerk.), Budapest, 2010.
- GUDENUS János József (szerk.): *A magyarországi főnemesség XX. századi geneológiája*. I–V. kötet, Budapest, Natura, 1990–1998.
- GYÖRI Anna: „*Picin körömben nem volt mező szép vágyaim teljesítésére.*” Államvizsga dolgozat. Kézirat. ELTE, Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2012.
- FUCHS, Rachel G.–THOMPSON, Victoria E.: *Women in Nineteenth-Century Europe*, Macmillan, 2005.
- HARTOG, François: *A történetiség rendjei –Prezentizmus és időtapasztalat*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006.
- HOLDAMPF Hedvig: A nők a közéletben a reformkori Magyarországon. *Sic Itur Ad Astra*. Budapest, 1999, XI. évf., 1. sz., 57–71. p.
- HORVÁTH Andor: A naplóíró én. Műfajelméleti vázlat. *Korunk*. 2008, 3. sz. (<http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2008&honap=3&cikk=8841>, letöltve: 2012. június 14.)
- HORVÁTH J. András: Lesz-e múltad Kovács János? – személyes magániratok Budapest Főváros Levéltárában. *Budapesti Negyed*. XVIII. évf., 2010, 2. sz. 3–21.
- KENYERES Ágnes (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon, 1000–1990*. Arcanum, Budapest, 2001. (<http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC09732/10691.htm>, letöltve: 2012. február 14.)
- KÉRI Katalin: *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon, 1867–1914*. Pro Pannonia Kiadó Alapítvány, Pécs, 2008.

- KÉRI Katalin: *Nevelés és művelődés Hispániában*. Történelmi tanulmányok, Szeged-Pécs, 2009, 135–172., 188–189. p.
- KESZEG Vilmos: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 3. kötet, Kriza János Néprajzi Társaság – Babeş Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, 2008.
- LEJEUNE, Philippe: *A napló, mint „antifikció”*. In: Mekis D. János – Z. Varga Zoltán (szerk.): *Írott és olvasott identitás; az önéletrajzi műfajok kontextusai*. Pécs, 2008. 13–24.
- LEJEUNE, Philippe: *Az önéletírói paktum 25 év múltán*. In: Z. Varga Zoltán (szerk.): *Önéletírás, élettörténet, napló; válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. Budapest, 2003. 245–260.
- LEJEUNE, Philippe: *Az önéletírói paktum*. In: Z. Varga Zoltán (szerk.): *Önéletírás, élettörténet, napló; válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. Budapest, 2003. 17–46.
- LEJEUNE, Philippe: *Hogyan végződnek a naplók?* In: Z. Varga Zoltán (szerk.): *Önéletírás, élettörténet, napló; válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. Budapest, 2003. 210–225.
- PAN, Sheri: Anne Frank: Finding the Truth (and Lies) in Diary Writing. *Journal of The Undergraduated Writing Program*. Annual, 2007–2008. (http://www.columbia.edu/itc/uwp/journal/E3_Pan.pdf, letöltve: 2011. november 3.)
- TÓTH Zsombor: *Egoizmus*. Az énreprezentáció mint én-performancia (self-fashioning) Bethlen Miklós emlékiratában. *Egyháztörténeti Szemle*, 2003, 4. évf., 2. sz. (<http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/tothzsombor.htm>, letöltve: 2012. január 22.)
- Z. VARGA Zoltán: *Önéletrajzi töredék, talált szöveg, illetéktelen olvasó. Műfajelméleti reflexiók a magyar irodalmi modernség néhány reprezentatív szövege alapján*. Doktori értekezés (Tézisek). Kézirat. Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécsi Tudományegyetem, 2003.

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	3
A szerzőkről és a forrásokról.....	5
A szerzők: Kölcsey Antónia, Kornis Anna és Slachta Etelka.....	5
A források.....	8
Módszertani keretek.....	12
A reformkori napló.....	15
a) A szerzői szándék és az írás öröme.....	16
b) Az emlékezet kérdése.....	18
c) Tér és idő.....	19
d) A tartalom.....	19
„...ez a könyv az én barátném...”.....	21
Önreflexió. Szerepek és identitás kifejeződése a naplóban.....	21
Társadalmi státusz, származás és család.....	22
A nevelés.....	25
Női szerepek.....	30
A házasság és a vallás.....	33
Összegzés.....	40
Felhasznált irodalom.....	44
Tartalomjegyzék.....	48